

**MINISTERUL EDUCATIEI, CERCETARII
TINERETULUI SI SPORTULUI
UNIVERSITATEA „1 DECEMBRIE 1918” ALBA IULIA
FACULTATEA DE ISTORIE SI FILOLOGIE**

**POLITICA REFORMISMULUI IOSEFIN SI PROCESUL
EMANCIPARII ROMÂNILOR ARDELENI (1765-1790)**

Rezumat

CONDUCATOR STIINTIFIC:
PROF. UNIV. DR. IACOB MÂRZA

**DOCTORAND:
ROMAN-NEGOI IOAN CRISTINEL**

CUPRINS

Introducere

Capitolul 1.

Habsburgii în evoluția statală și dinastică a secolului al XVIII-lea

1.1. Afirmarea puterii habsburgice în Europa. De la Leopold I (1657-1705) la Maria Tereza (1740-1780).

1.2. Imperiul Habsburgic între reformism și conservatorism. Măsurile interne de consolidare a autorității centrale (1700-1740).

1.3. Zorii modernității. Imperiul Habsburgic în timpul Mariei Tereza (1740-1765).

1.4. Sub semnul schimbării. Perioada coregentei în Imperiul Habsburgic (1765-1780).

Capitolul 2.

Iosif al II-lea – bunul împărat.

2.1. Reflexii ale personalității în pagini de istoriografie.

2.2 De la liderul carismatic la mitul bunului împărat.

2.3 Calatoriile lui Iosif al II-lea în Transilvania – premise ale actului de reformă pentru societatea românească.

Capitolul 3.

De la Centru la Periferie – Transilvania în Imperiul Habsburgic.

3.1 Coordonatele politico-administrative ale Transilvaniei în perioada implementării reformelor iosefine.

3.2. Problematika socio-economică a românilor din Transilvania și răspunsurile politicii imperiale habsburgice.

3.3. *Raportul despre Transilvania (1773)* – moment al afirmării reformismului bunului împărat.

3.4. Timpul reformelor (1780-1790). Perspectivele administrative și sociale ale integrării românilor în Imperiul Habsburgic.

Capitolul 4.

Pilonii emancipării. Politica reformismului iosefin în domeniul religios.

4.1. Relația stat-biserică în perioada Mariei Tereza.

4.2. Geneza Edictului de toleranță la Iosif al II-lea.

4.3. Politica religioasă în perioada lui Iosif al II-lea.

4.4. Coordonatele religioase ale Transilvaniei până la Edictului de Toleranță (1781).

4.5. Edictul de toleranță pentru Transilvania și politica de emancipare religioasă a românilor.

Capitolul 5.

Reforma școlară și începuturile modernizării societății românești.

5.1. Educația – prioritate a Imperiului Habsburgic (1760-1780).

5.2. Sistemul școlar transilvănean până în anul 1773. Realități și opțiuni politice reformiste.

5.3. *Ratio Educationis totisque rei litterariae regnum Hungariae et provincias eidem adnexas.*

5.4. Organizarea învățământului în perioada 1780-1784: *Norma Regia pro Scholis Magni Principatus Transylvaniae.*

5.5. Reforma școlară în perioada 1784-1790. Anii radicalismului.

5.6. Efortul de alfabetizare al societății românești din Transilvania – componenta a procesului de emancipare.

Capitolul 6.

Politica reformismului iosefin și procesul emancipării românilor ardeleni: dezvoltarea tiparului și a libertății de expresie.

6.1. Rolul tiparului în afirmarea culturală a Europei moderne.

6.2. Controlul și cenzura asupra tipografiilor și a cărții în cadrul Imperiului Habsburgic în perioada Mariei Tereza și Iosif al II-lea.

6.3. Evoluția tiparului până în secolul al XVIII-lea în spațiul transilvănean și influența acestuia asupra societății românești.

6.4. Tipografia de la Blaj, nucleu cultural al românilor ardeleni (1747-1780).

6.5. Tipografia de la Blaj în perioada 1780-1790.

6.6. Spre un nou tip de comunicare în relația împărat-cetățean. Foile volante, expresie a reformismului iosefin.

6.7. Tipografia Universității din Buda. Cadrul de manifestare a programului de ridicare culturală a românilor din Transilvania.

6.8. Activitatea cenzorilor și corectorilor români între reformismul postiosefin și liberalismul cultural maghiar. Exportul cultural românesc.

Concluzii.

Bibliografie.

Cuvinte cheie: emancipare, iosefinism, școală, tipar, biserică, recuperare, ridicare.

Introducere

Apropierea de Secolul Luminilor si, cu atât mai mult, de Iosif al II-lea, figura dominantă a ultimelor decenii ale veacului al XVIII-lea, care și-a întins popularitatea dincolo de limitele timpului sau oferind astfel istoriografiei, motivația unui exercitiu constant și extrem de variat, ne impune câteva precizări, atât asupra domeniilor și direcțiilor de analiză vizate în cadrul prezentei teze, cât și asupra instrumentelor care furnizează susținere esafodajului nostru interpretativ.

Complexitatea veacului schimbării, a consistenței măsurilor reformatoare asociate Casei de Habsburg precum și influența politică exercitată de Iosif al II-lea în calitate de coregent în sferile de putere și decizie ale Imperiului au reclamat o serie de clarificări punctuale asupra obiectivelor pe care prezentul proiect doctoral le are în vedere: *Politica reformismului iosefin și procesul emancipării românilor ardeleni (1765-1790)*.

Programul politic revendicat de Iosif al II-lea, dublat de propagarea principiilor generoase ale Luminilor, au constituit un areal vast care a generat, susținut și modelat conștiințele colective. În acest context, românii din Transilvania au devenit pentru prima dată obiect al politicii de stat, într-un proces care a inaugurat și cultivat emanciparea acestui segment etnic în acord cu dezideratul un singur monarh, o singură națiune, o singură limbă.

Abordarea procesului emancipării românilor din Transilvania în secolul al XVIII-lea nu constituie o premieră, exercitiul istoriografic românesc în jurul subiectului reformismului habsburgic fiind unul variat și consistent, după cum se va putea observa. Considerăm că noutatea prezentului proiect doctoral rezidă în investigarea și prezentarea într-o formulă unitară, autonomă a programului reformist, în evidențierea și relationarea centrelor de greutate care au fundamentat procesul emancipării românilor ardeleni. Asociat conceptelor de „ridicare”, de „evoluție” sau de „schimbare”, procesul emancipării românilor ardeleni coroborează în

esenta sa toate acele demente de ordin politic, social, economic, confesional, mental care au marcat transformarea societatii românesti în zorii modernitatii. În acest context, demersul nostru se concentreaza pe analiza prioritara a acelor domenii pe care le vom numi pilonii emanciparii – biserica, scoala, tiparul - fara a neglija însa directii ca administratia, justitia, sfera socio-economica, în afara carora înțelegerea dimensiunilor si finalitatilor procesului reformist radical asociat împaratului Iosif al II-lea nu se poate realiza pe deplin. Pe aceste coordonate ne-am propus sa urmarim punctual geneza legislatiei, sursele de inspiratie si instrumentele care au orientat si influentat politica lui Iosif al II-lea în directia „ridicarii” supusilor Imperiului, a românilor ardeleni în particular, continuturile si particularitatile politicii de stat pentru provincia Transilvania.

Centrul de greutate al politicii lui Iosif al II-lea este revendicat de „deceniul bunului împarat”, anii 1780-1790 remarcându-se prin numarul si mai ales radicalismul reformelor promovate. O analiza atenta a reformismului habsburgic, a lui Iosif al II-lea în mod particular, nu se poate realiza însa prin simpla decupare a perioadelor de domnie exclusiva. Geneza si evolutia curentelor, ideologiilor sau prioritatilor politice are loc în durata lunga, într-un proces complex care asimileaza influente de gândire sau de context interne si externe. Tocmai de aceea am considerat necesara extinderea limitei cronologice, urmarind reformismul iosefin din momentul în care lui Iosif al II-lea i s-a deschis accesul la structurile de putere politica, anul 1765 care marcheaza numirea sa ca si coregent, în vederea unei mai bune perceptii a actului de reforma în dimensiunea sa evolutiva fireasca. Structura si mai ales pozitia provinciei Transilvania în cadrul Imperiului Habsburgic a constituit din nou un element care a influentat la nivel metodologic analiza subiectului, determinând optiunea pentru o formula bipolară care urmareste actul politic prin raportarea la relatia Centru-Periferie.

Am organizat rezultatele obtinute pe parcursul acestui proiect, în capitole care sa permita o parcurgere coerenta a subiectului, de la surprinderea cadrelor generale pâna la reglementarile care au vizat strict Transilvania si care au contribuit la procesul de emancipare a românilor ardeleni.

Capitolul 1. Habsburgii în evoluția statală și dinastică a secolului al XVIII-lea

Înțelegerea modului de evoluție a teoriei și practicii reformiste habsburgice în Transilvania, a celei iosefine în particular, este condiționată de cunoașterea cadrelor generale care au marcat afirmarea Imperiului în spațiul european. Devine astfel necesară, în deschiderea analizei subiectului tezei noastre, o punere în scenă a momentelor cheie și actorilor – monarhii – care prin acțiunile lor interne și externe au contribuit la definirea identității și rolului Imperiului Habsburgic. Încercăm să subliniem pe scurt, faptul că reformismul iosefin este până la un punct suma experiențelor politice anterioare, Iosif fiind în această logică, un continuator al sirului de reformatori din perioada secolului al XVIII-lea, preocupați la rândul lor de asigurarea coeziunii și stabilității statului. Putem observa astfel, problemele cu care dinastia Habsburgică s-a confruntat în această perioadă, modalitățile de rezolvare găsite de fiecare monarh și “mostenirea istorică” preluată de Iosif al II-lea, un element cu greutate în geneza actului de guvernare, în funcție de care se poate constata continuitatea sau, dimpotrivă, abandonarea unor orientări politice. Acest capitol a fost organizat în câteva subcapitole relevante pentru evoluția politică a Imperiului Habsburgic până la domnia exclusivă a lui Iosif al II-lea: *Afirmarea puterii habsburgice în Europa. De la Leopold I (1657-1705) la Maria Tereza (1740-1780)*, *Imperiul Habsburgic între reformism și conservatorism. Masurile interne de consolidare a autorității centrale (1700-1740)*, *Zorii modernității. Imperiul Habsburgic în timpul Mariei Tereza (1740-1765)* și *Sub semnul schimbării. Perioada coregentei în Imperiul Habsburgic (1765-1780)*.

Pornind de la aceste considerente, primul capitol al lucrării, *Habsburgii în evoluția statală și dinastică a secolului al XVIII-lea*, este destinat să realizeze familiarizarea și așezarea subiectului abordat în cadrele din care se revendică: Imperiul Habsburgic. „Deceniul bunului împărat”, segmentul cu vizibilitatea și impactul

cel mai mare în ceea ce privește politica reformista a lui Iosif al II-lea este în esență rezultatul unui și lung de căutări, opțiuni și priorități de care și-au legat numele împărații Leopold I, Carol al VI-lea și mai ales Maria Tereza, în încercarea lor de a afirma numele și teritoriile Casei de Habsburg pe scena politică a Europei.

Capitolul 2. Iosif al II-lea – bunul împărat

În abordarea subiectului nu puteau fi ocolite referințele istoriografice consacrate rolului și implicațiilor pe termen lung ale actelor politice asociate lui Iosif al II-lea, rasfrânte la nivelul sensibilității colective românești în mitul bunului împărat. Astfel, Capitolul II, *Iosif al II-lea – bunul împărat*, propune trasarea celor mai importante repere asociate subiectului: mai întâi un bilanț istoriografic și apoi tratarea succintă a genezei mitului bunului împărat în societatea românească din Transilvania. Am încercat în acest fel să surprindem dimensiunile și maniera în care personalitatea și politica împăratului au fost oglindite în paginile de istoriografie începând din contemporaneitate și până în prezent și, în aceeași măsură, să identificăm elementele cele mai importante care au avut un rol important în geneza actului reformator radical, conducând la o popularitate fără precedent în epocă: călătoriile din Imperiu ca instrument accesoriu al actului de guvernare.

Credința în bunul împărat a devenit mitologie populară pentru ultima parte a secolului al XVIII-lea, prin politica statului austriac, personal a împăratului Iosif al II-lea în estomparea decalajelor sociale și armonizarea popoarelor imperiului. Reluarea subiectului călătoriilor lui Iosif al II-lea în Transilvania, ca una din sursele principale ale cristalizării mitului bunului împărat, dar și ca suport al actului de guvernare, a permis patrunderea în resorturile profunde ale gândirii unuia dintre cei mai mari reformatori ai timpului său și familiarizarea cu principiile directoare care au stat la baza acțiunilor de ordonare a lumii și orientarea ei spre modernitate.

Călătoriile din Transilvania au stat sub semnul pragmatismului politic de inspirație germană, al nevoii de soluționare

a problemelor de catre o singura autoritate. Acest pragmatism, inspirat din experientele prusaca si franceza, a avut drept scop crearea unui stat austriac uniform, hipercentralizat. În cadrul acestui program politic asistam pentru prima data la focalizarea interesului catre palierele inferioare ale societatii, catre natiunile nerecunoscute, mentinute în afara sistemului politic dar care, prin consistenta lor numerica puteau conferi o sustinere solida, de tip nou, acestor viziuni centralizatoare ale împaratului. În cazul românesc asistam pentru prima oara la fenomenul transformarii acestui segment în obiect concret al activitatii si pedagogiei de stat, cu implicatii pe termen lung în geneza identitatii nationale.

Capitolul 3. De la Centru la Periferie – Transilvania în Imperiul Habsburgic

Procesul emanciparii românilor ardeleni a atins în perioada anilor 1780-1790 momentul de vârf al veacului. Geneza si evolutia sa se înscriu însa în durata lunga a secolului al XVIII-lea fiind marcate de transformari în domenii variate, care au influentat, chiar daca în ritm si impact diferit, evolutia generala a societatii românesti: administratie, justitie, religie, educatie, economie, pe fondul cautarilor politicii de stat de aflare a solutiilor care sa ofere coeziune si stabilitate Imperiului multinational.

În acest sens, prin Capitolul III, *De la Centru la Periferie – Transilvania în Imperiul Habsburgic*, am încercat sa fixam pozitia si rolul Transilvaniei în cadrul acestei structuri de tip conglomerat, sa realizam precizarea mecanismelor si institutiilor care îi asigurau functionalitatea precum si creionarea tabloului general al starilor de fapt care au reclamat imperativ din a doua jumatate a secolului al XVIII-lea necesitatea schimbarii. O atentie deosebita am acordat-o în cadrul acestui capitol, *Raportului* lui Iosf al II-lea redactat în urma calatoriei din Transilvania din anul 1773, ca moment cheie cu implicatii profunde în procesul radicalizarii actului politic de guvernare. *Raportul* nu este doar un bilant al unei stari de fapt; prin intermediul sau se pune mai bine în evidenta programul politic pe

care viitorul împărat îl avea în vedere pentru întreaga Transilvanie. Concluziile personale în ceea ce privește segmentul românesc sunt edificatoare: *asa cum este acum, nu poate sa ramâna.*

Procesul emancipării românilor ardeleni, de la statutul de excluși ai sistemului constituțional și până la conștiința dobândirii unei noi identități în cadrul Imperiului, a constituit un proces complex în care s-au reunit eforturi și politici orientate către o varietate a domeniilor. Nu trebuie uitat faptul că acest proces a fost cu atât mai remarcabil cu cât însuși împăratul consemna scepticismul acestei etnii atât de greu încercate. Pentru că programul reformativ să reușească într-o societate divizată și conservatoare, împăratul a înțeles că omul simplu trebuie atras în cadrul proiectelor sale nu ca supus, ci ca cetățean. Comunicarea dintre puterea centrală și individ trebuia să fie directă, participativă și, dacă se putea, fără intermediari care să modifice mesajul trimis. Primii pași în cadrul procesului au vizat recuperarea acestui segment etnic în beneficiul statului, prin măsurile integratoare în cadrul cărora reforma administrativă a jucat un rol deosebit de important, prin aducerea funcționarului provincial în rândul administrației centrale și subordonarea întregului aparat birocratic transilvănean voinței imperiale, în scopul impunerii programului politic urmărit. Necesitatea rapidă a implementării reformelor l-a obligat pe împărat să apeleze la structurile de putere deja existente din diferitele provincii ale Imperiului, structuri conservatoare în cele mai multe cazuri, care se opuneau reformelor imperiale, necesitând ele însele, mai întâi de toate, reformarea și restructurarea. Din acest motiv a fost necesară cooptarea în actul administrativ a Bisericii care, prin intermediul preoților, devenise o „administrație paralelă”, și un canal de comunicare foarte direct și eficient. Pentru a reuși transmiterea și impunerea noului mesaj politic la toate palierele societății, a celei românești în particular, Iosif al II-lea a folosit trei pârghii importante care, prin funcția ce li s-a imprimat au devenit în fapt pilonii emancipării românilor ardeleni: Biserica, Școala, Tiparul.

Biserica, prin puterea spirituală și subordonarea față de stat urma, să indice prin puterea exemplului, noul model de cetățean în parametrii valorilor iluministe și ai conceptelor morale creștine

universale. Scoala, printr-un vast program de alfabetizare, modela tînara generatie în directia impunerii obiectivelor politice care vizau transformarea supusilor statului în buni cetateni, soldati, agricultori cu o înalta calificare. Tipografia oferea, la rîndul sau, politiciii reformismului iosefin cadrul si mijloacele necesare de manifestare prin publicarea de carti esentiale la preturi accesibile: manuale, carti de ridicare, carti cu continut civic. Mai mult, prin publicarea întregii opere legislative si a „foilor volante” instituia, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, o linie de comunicare directa între cetatean si împarat.

Capitolul 4. Pilonii emanciparii. Politica reformismului iosefin în domeniul religios

În contextul excluderii românilor din sistemul politic al Transilvaniei, Biserica a constituit pentru acestia institutia reprezentativa în jurului careia s-au coagulat, chiar de la începutul secolului al XVIII-lea, primele proiecte care au vizat „ridicarea”, emanciparea din conditia umila de tolerati. Politica religioasa a reformismului habsburgic, a celui iosefin în mod particular, constituie un subiect deosebit de complex datorita complicatelor conjuncturi si interese care au modelat optiunile si obiectivele reprezentantilor Vienei în acest domeniu. Masurile radicale din anii '80 în plan religios au în spatele lor un lung sir de cautari si încercari concretizate în acte legislative sau înfiintarea unor organisme de specialitate chemate sa gestioneze transformarile pe care Curtea de la Viena le avea în vedere în acest domeniu, în vederea impunerii intereselor statului. Tocmai de aceea am considerat necesar si oportun sa deschidem acest capitol cu evolutia generala a relatiei stat-biserica în perioada Mariei Tereza pentru a surprinde dificultatea reformarii unui sistem macinat de dualitatea papalitate-monarh într-un construct multiconfesional cu echilibre fragile. Iosif al II-lea este recunoscut în paginile de istoriografie pentru politica de toleranta promovata în rîndul supusilor sai. În acest sens o atentie particulara

am acordat-o mai întâi genezei conceptului de toleranță la Iosif al II-lea pentru a evidenția finalitatea și mai ales sensul pe care monarhul a dat-o politicii sale în acest domeniu. Emanciparea românilor ardeleni a început prin Biserica. Pornind de la acest considerent, analiza a inclus prezentarea sintetică a coordonatelor religioase ale Transilvaniei până în anul 1781 pentru a ilustra evoluția bisericilor greco-catolică și ortodoxă, instituțiile din interiorul și în jurul cărora s-au cristalizat proiectele emancipării românilor ardeleni. Unul din actele reprezentative pentru reformismul iosefin l-a constituit desigur *Edictul de toleranță* (1781), act născut din considerente politice și nu religioase care a deschis în mod oficial segmentului ortodox o perspectivă nouă, integratoare. Unul din marile merite ale acestei măsuri cu caracter revoluționar pentru vremea respectivă a fost acela că a pregătit sub aspect psihologic, politic și juridic, premisele ridicării românilor și a integrării lor, la nivelul celorlalte popoare ale monarhiei.

Capitolul 5. Reforma școlară și începuturile modernizării societății românești

În vederea realizării noului tip de cetățean devotat și util statului, politica Curții de la Viena a privit educația ca un domeniu major, în care investițiile au început încă din timpul Mariei Tereza. În acest sens Capitolul V, *Reforma școlară și începuturile modernizării societății românești*, urmărește în prima sa parte educația ca prioritate a Imperiului Habsburgic (1760-1780) și situația sistemului școlar din Transilvania până în anul 1773. În partea a doua a capitolului, analiza a fost concentrată în jurul radiografiei celor mai importante măsuri reformatoare, concretizate în cunoscutele *Ratio Educationis* și *Norma Regia*, fără a neglija nici actele politice provinciale, precum *Regulamentul pentru școlile satești*, care pun în lumină adaptarea reformismului iosefin la particularitățile provinciei.

Domeniul educației, al culturii în ansamblu, a constituit în perioada lui Iosif al II-lea un segment de primă importanță, în optica

imperiala acesta reprezentând un liant capabil sa furnizeze coeziune Imperiului multinational. Politica lui Iosif al II-lea în aceasta directie a continuat orientarile deschise de Maria Tereza, însa la un nivel mult mai dinamic si mai radical, esenta masurilor reformatoare fiind date de obiectivul realizarii unui învățământ uniform, subordonat statului si obiectivelor sale.

Actele legislative reprezentative ale veacului al XVIII-lea, *Ratio Educationis* si *Norma regia*, dublate de o serie de masuri cu caracter procedural (*Regulamente*), în functie de specificul provinciilor, reflecta aceleasi principii utilitariste ale politicii de stat si prioritatea acordata învățământului elementar, ca baza de constructie si promovare a noului tip de cetatean al Imperiului: educat, disciplinat, obedient, si bun creștin. Politica lui Iosif al II-lea în aceasta directie a fost o politica de mase, de uniformizare, care a completat desfiintarea vechilor traditii constitutionale. În cazul Transilvaniei, ca de altfel în întreg Imperiul, masurile sale, venite pe un fond de asteptare extins în rândul marginalilor, au creat o stare pozitiva si o receptivitate ridicata, sesizabile mai pregnant în cazul românilor, mentinuti mult timp în afara sistemelor oficiale. Principiile tolerantei, dublate de masurile concrete în domeniul educatiei, extrem de favorabile pentru românii uniti si ortodoci (înfintarea scolilor, obligativitatea învățământului elementar, fomarea unui corp didactic, editarea manualelor în limbile nationale) au încurajat libertatea de expresie, sesizabila în primul rând la nivelul elitelor, cele unite, formate în marile centre europene, prin sustinerea Bisericii Greco-Catolice, si apoi în rândul celei ortodoxe. Constructia scolilor a fost completata de un proces la fel de important de furnizare a instrumentelor de lucru (manuale, îndreptare, “literatura de radicare”), care au sustinut propagarea cunoasterii si care sunt rezultatul interventiei benefice a elitelor, de la functionarii institutionalizati oficial, pâna la episcopi, preoti, mica nobilime, negustori, care si-au asumat aceste actiuni de difuzare a Luminilor.

Efortul elitelor românești, unite si ortodoxe, sustinerea directiilor deschise de politica integratoare, civilizatoare a reformismului iosefin, chiar si dupa disparitia împaratului, arata ca în Transilvania s-a format un spirit civic românesc, care, prin

intermediul pârghiilor oferite, a fundamentat procesul emancipării, deschizând calea recunoașterii politice. În cadrul acestui proces, introducerea noului sistem școlar a constituit una din pietrele de temelie. Politica reformismului iosefin a vizat un sistem școlar de stat dirijat, care trebuia să modeleze generația tânără în conformitate cu noile idealuri centralizatoare.

Capitolul 6. Politica reformismului iosefin și procesul emancipării românilor ardeleni: dezvoltarea tiparului și a libertății de expresie

Emanciparea românilor ardeleni prin educație a însemnat, dincolo de litera teoretică a normei politice, și un efort considerabil, cantitativ și calitativ de realizare a instrumentelor care să susțină acest proces. Din aceste considerente, Capitolul VI *Politica reformismului iosefin și procesul emancipării românilor ardeleni: dezvoltarea tiparului și a libertății de expresie*, s-a dorit o completare firească care să întregască percepția asupra direcțiilor, dimensiunilor și consecințelor pe termen lung ale actului politic de reformă revendicat de Iosif al II-lea. Capitolul și-a propus să se concentreze asupra reformismului iosefin urmărit prin prisma reglementărilor care au vizat dezvoltarea instituției tipografiei, chemată în secolul al XVIII-lea să îndeplinească două funcții majore: să asigure difuzarea normelor imperiale concretizate în legi, edicte, patente, regulamente și să susțină implementarea și dezvoltarea sistemului de învățământ proiectat să ofere noul tip de cetățean, prin editarea cu prioritate a manualelor școlare. Ne-am concentrat atenția în mod particular asupra tipografiilor de la Blaj și Buda, instituții reprezentative care au răspuns mesajului reformator al împăratului și din interiorul cărora s-au propagat cele mai importante programe culturale românești în veacul schimbării.

Concluzii

Secolul al XVIII-lea ramâne în constiința Europei și în paginile lucrărilor de specialitate ca perioada marilor reforme care au condus la noi direcții de dezvoltare în acord cu principiile iluminismului promovate de monarhii reformatori. Noul tip de monarh, convins de valoarea idealurilor epocii Luminilor și conștient de propria-i putere a început un amplu proces de modernizare a societății pe care o conducea. Privită din această perspectivă, domnia lui Iosif al II-lea nu face o notă discordantă înșă se poate observa că efortul depus de împăratul austriac într-un Imperiu multistratificat și traditionalist era cu mult mai dificil decât în celelalte țări europene. Din acest motiv politica reformistă iosefină s-a bucurat de o atenție deosebită din partea istoriografiei europene și naționale. Tema în sine s-a deschis unor multiple direcții de cercetare permițând abordări dintre cele mai diverse și conducând la rezultate și interpretări îndrăznețe.

De aceeași atenție din partea istoricilor s-a bucurat și procesul de formare al națiunilor. Istoriografia românească a consacrat pagini ample analizei formării sentimentului național la românii ardeleni. Analizând diversele influențe culturale, ideologice și sociale, istoricii au reușit să reconstituie în detaliu etapele formării națiunii române subliniind în mod decisiv perioada în care acest proces a început să se cristalizeze. Printr-un îndelungat efort științific s-a reușit identificarea și descrierea contextului intelectual și instituțional românesc ce și-a adus aportul decisiv la formarea valorilor naționale. Complexitatea fenomenului formării națiunii române nu putea fi susținut doar printr-un efort unidirecționat din partea elitei și instituțiilor românești din Transilvania. El a parcurs câteva etape importante și a avut ca punct de plecare, politica reformistă a Imperiului Habsburgic care a oferit prin intermediul lui Iosif al II-lea, impulsul decisiv. Împăratul reformator a dorit să organizeze Imperiul pe baza unor noi principii sociale, politice, administrative și economice. Din acest motiv prima mare schimbare a vizat cadrul

juridic al statului austriac, fapt ce a oferit românilor posibilitatea de emancipare colectiva în noul construct proiectat de împarat. Perioada domniei lui Iosif al II-lea a reprezentat pentru români un moment esential în definirea propriei identitati marcând sub aspect psihologic, politic si juridic ridicarea românilor si integrarea lor alaturi de celelalte popoare ale monarhiei în statul austriac.

Alegerea anului 1765 ca punct de plecare pentru investigatia desfasurata nu s-a facut în mod aleatoriu. Iosif al II-lea a devenit coregent în acest an si, desi pâna în momentul debutului sau ca împarat în anul 1780, perioada este dominata de Maria Tereza, contributia sa la conducerea Imperiului este esentiala. Chiar daca convingerile împaratesei nu au rezonat întotdeauna cu valorile iluminismului, factorii externi si propria-i capacitate de adaptare au determinat-o pe aceasta sa se înconjoare de o serie de consilieri capabili cu ajutorul carora a demarat programul de reformare a Imperiului. Perioada coregentei a însemnat din aceasta perspectiva un schimb reciproc de idei între cei doi conducatori care, în functie de împrejurari, si-au adus contributia la numeroasele decizii care au marcat acest timp al marilor schimbari.

Calatoria lui Iosif al II-lea din anul 1773 în Transilvania a constituit pentru români un moment decisiv. Împaratul a perceput direct realitatea constitutională si administrativa a Marelui Principat si a cunoscut situatia socio-economica deosebit de grea a românilor din aceasta zona a Imperiului. În scrierile personale elaborate în aceasta perioada el a identificat cu acuratete motivele pentru care aceasta populatie, cea mai numeroasa a provinciei, era din punct de vedere politic si social, mentinuta de starile privilegiate la statutul de tolerata. Mai important pentru români, împaratul a putut constata gravele consecinte economice si culturale ce decurgeau pentru acestia din perpetuarea pentru Transilvania a unui sistem constitutional traditionalist si refractar. Iosif al II-lea a identificat cu acuratete elementele care au contribuit la perpetuarea regimului starilor privilegiate din Marele Principat. Evolutia relatiilor între centru si provincie a depins de o serie de factori: politica din timpul predecesorilor sai, guvernatorii trimisi de Viena, opozitia starilor

privilegiate, razboaiele externe si statutul de provincie de granita al Transilvaniei.

Proiectul de reformare avea în vedere integrarea completa a Marelui Principat în structurile politico-administrative ale Imperiului, periferia urmând sa se emancipeze la rândul ei în strânsa corelatie cu evolutia centrului. Sensibilitatea împaratului la problema româneasca a fost în principal rezultatul propriilor idei fiziocrate si mercantiliste pe baza carora dorea sa reformeze statul austriac. Iosif al II-lea era constient ca o populatie saraca si lipsita de drepturi politice nu avea cum sa manifeste un atasament sincer fata de Imperiu si mai ales nu putea sa fie folositoare statului. Emanciparea pe care el o preconiza urma sa se faca individual pornind de la redefinirea rolului social al fiecarui individ, natinea politica si etnicitatea devenind aspecte secundare în proiectele sale. Dupa model prusac si francez se facea apel la ideea de stat centralizat, iar la acest nivel se oferea un nou model de coeziune întemeiat pe principii noi, de afectiune, dar si de îndatoriri reciproce între membrii societatii.

Pentru a reusi în efortul de restructurare a statului, în conformitate cu ideea valorificarii tuturor resurselor disponibile, împaratul era constient ca trebuiau obtinute mutatii importante în planul mental si cultural al românilor din Transilvania. Nu trebuie uitat ca a fost cu atât mai remarcabil cu cât acesta consemna scepticismul acestei etnii atât de greu încercate. Pentru ca programul reformator sa reuseasca într-o societate divizata si conservatoare, împaratul a înteles ca omul simplu trebuie atras în cadrul proiectelor sale nu ca supus ci ca cetatean. Comunicarea dintre puterea centrala si individ trebuia sa fie directa, participativa si daca se poate fara intermediari care sa modifice mesajul trimis. Relatia directa dintre politica reformismului iosefin si emanciparea românilor din Transilvania poate fi exprimata prin trei directii majore care au avut ca rezultat transformarea românilor dintr-o masa amorfa într-un corp social si etnic constient de propria sa valoare: **recuperarea, ridicarea si redefinirea.**

Într-o prima faza, printr-un ansamblu concentrat de masuri care au avut ca tinta sistemul constitutional, s-a vizat *recuperarea* românilor din ipostaza politica de tolerati ai provinciei prin

integrarea lor în cadrul acesteia cu drepturi politice egale cu cele ale natiunilor privilegiate. Prin reforma administrativa si legislativa, prin deciziile cuprinse în edictele de concivilitate si toleranta s-a reusit demolarea sistemului constitutional existent si înlocuirea sa cu principii moderne de relationare între locuitorii provinciei în care etnia si religia nu mai constituiau elementele definitorii. Românii deveneau astfel pentru prima data obiect al politicii de stat, într-un proces care a inaugurat si cultivat emanciparea acestui segment etnic în acord cu dezideratul un singur monarh, o singura natiune, o singura limba.

Cea de-a doua faza a urmarit *ridicarea* culturala, modernizarea societatii românesti printr-un vast program de *alfabetizare* initiat în timpul Mariei Tereza si extins de catre Iosif al II-lea. Tot pentru prima data românii au fost cuprinsi de autoritati într-un amplu proiect de educare ce avea ca scop transformarea acestora din simpli tarani aserviti în buni agricultori, cu minime cunostinte economice, platitori de taxe pentru statul ce oferea protectia necesara împotriva abuzurilor nobiliare. Dinspre acesata directie se desprinde cea de-a treia faza a reformismului iosefin în relatie cu procesul emanciparii românilor ardeleni, cea caracterizata de *redefinirea* acestui segment prin *echivalarea* supusilor români cu noul model de cetatean de care Imperiul avea atâtă nevoie. Dupa modelul prusac s-a cautat transformarea tuturor supusilor în buni militari care constientizau rational si emotional atasamentul lor la noua comunitate. Noul cetatean era participativ, integrat în sistemul constitutional si informat de evenimentele majore ce se derulau în cadrul Imperiului. Probabil ca acest deziderat al împaratului era cel mai greu de atins într-o societate traditionalista si tocmai de aceea s-a recurs la un asamblu de masuri ce au vizat restructurarea bisericii si a scolii pe principii etatiste, ca institutii pilon chemate sa sustina proiectele imperiale. Iosif al II-lea a înteles ca succesul reformelor sale poate fi obtinut numai prin controlul si cooptarea în cadrul programului sau de redefinire a societatii pe baza noilor valori iluministe a trei institutii importante, legate în mod organic de individ si societate: biserica, scoala si tipografia.

În ciuda perioadei scurte de guvernare absolută, reformismul promovat de Iosif al II-lea a avut importante consecințe asupra percepției de sine a românilor. Astfel, românii și-au recâștigat respectul de sine ca indivizi, au început să conștientizeze valoarea socială și etnică în raport cu autoritățile locale și au putut să își redefină poziția de cetățeni într-un stat multi-etnic și multiconfesional. Moartea împăratului în anul 1790 a schimbat radical situația politică din Transilvania. Revoltele națiunii nobiliare maghiare corelate cu problemele din Tarile de Jos austriece au determinat pe noul împărat Leopold al II-lea (1790-1792) să convoace Dieta Transilvaniei. Un spirit revansard și răzbunător a dus în final la refacerea sistemului constituțional în care românii au fost readuși la stadiul de națiune tolerată. În acest context, efortul politic românesc s-a îndreptat spre menținerea statutului social și politic câștigat în perioada iosefină. Pentru prima dată românii au demarat acțiuni în numele națiunii, mișcarea *Suplexului* devenind cea mai importantă acțiune politică românească în finalul secolului al XVIII-lea. În mod cert, diferitele confesiuni creștine, și în special opoziția dintre ortodoxie și catolicism, au reprezentat frontiere suplimentare de tensiune. Și totuși, granițele nu s-au dovedit a fi insurmontabile. Lucru valabil mai ales în cazul coexistenței și cooperării dintre uniții și ortodocșii din Transilvania, unde faptul de a fi român a fost principalul liant. Acțiunea coordonată a celor două biserici românești la care asistăm este până la un punct un rezultat al reformei iosefiene. Cuprinse într-un proiect vast, ambele biserici deveniseră parteneri reali de dialog și colaborare cu autoritățile provinciale și centrale. Chiar dacă tensiunile dintre uniți și ortodocși persista în perioada secolului al XIX-lea, colaborarea în plan politic și cultural reprezintă o constantă a elitelor. Readucerea la statutul de tolerat a produs în mentalul românilor acea sinapsă de legătură necesară pentru formarea națiunii moderne. Între planul gândirii și planul faptei, distanțele nu sunt atât de mari. În general, se poate observa că accentuarea contradicțiilor din interiorul Principatului, ca urmare a crizei declanșate după moartea împăratului a avut loc în consens cu cristalizarea spiritului de regenerare națională când s-a prefigurat o imagine a societății clădită pe noile idealuri sociale și naționale. Era firesc ca noile

abordari de la nivelul elitei românești transilvanene să adâncească meditația pe marginea unor noțiuni fundamentale în restructurarea modernă a conștiințelor. Sub impulsul lor, noțiunea de națiune a dobândit o accepțiune socială mai largă, capabilă să cuprindă întreaga populație românească din Transilvania. Restauratia a avut urmări grave în durata lungă a evoluției Imperiului. Sistemul politic a reafirmat o structură socială puternic ierarhizată. Contradicțiile care au marcat sistemul au fost cu atât mai acute cu cât ele s-au concentrat pe acele aspecte care au coincis cu diferențele naționale și etnice.

Reformele lui Iosif al II-lea au dus în final la crearea unor noi dimensiuni ale vieții sociale, politice și culturale din cadrul Transilvaniei. În plan cultural în mod deosebit reformismul a reușit să sporească personalitatea umană a individului îmbogățind și conținutul dialogului său cu semenii și, în ultima instanță, cu istoria și cu întreaga colectivitate.

BIBLIOGRAFIE

A. SURSE INEDITE

- Decretul imperial privind desființarea iobagiei din 22 martie 1785*, Biblioteca Academiei Române- Filiala Cluj, *Colectia Documente tiparite*, nr. 6895/1785.
- Decretul lui Iosif al II-lea prin care se opreste clerul sa primeasca corespondenta de la Roma fara avizul si aprobarea imperiala*, Viena, 27 martie 1781, Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, *Fondul de foi volante si tiparituri marunte*, FV/238, nr.2746.
- Decretului aulic în 4 puncte prin care se reglementeaza taxele vamale la comertul cu vite în Ungaria si Transilvania*, Viena, 4 aprilie 1782, Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, *Fondul de foi volante si tiparituri marunte*, nr. 4578.
- Discursul papei Pius al VI-lea tinut la Curtea Imperiala*, Viena, 19 aprilie 1782, Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, *Fondul de foi volante si tiparituri marunte*, nr. 2926.
- Edictul de toleranta (8 noiembrie 1781)*, versiune româneasca, Arhivele Nationale, Directia Judeteana Cluj, *fond Colectia de Documente Blaj*, nr. 645.
- Regulamentul de functionare a Seminarului Sfânta Barbara din Viena*, Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, *Fondul de foi volante si tiparituri marunte*, FV/228.

B. SURSE EDITE

- Arneth, Alfred von, *Maria Theresia und Joseph II. Ihre Correspondenz sammt briefen Joseph's an seinen bruder Leopold*, Herausgegeben von Alfred Ritter von Arneth, Band 1-3, Wien, Druck und verlag von Carl Gerold's sohn, 1867-1868.
- Boutier, Jean, *Documents d'histoire moderne du milieu du XVIIe siècle à la fin du XVIIIe siècle*, Bordeaux, Presses Universitaire de Bordeaux, 1992.
- Bozac, Ileana, Pavel, Teodor, *Calatoria împaratului Iosif al II-lea în Transilvania la 1773*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2006.
- Cotore, Gherontie, *Despre Articulusurile ceale de Price*, Editie îngrijita, cuvânt introductiv, rezumat, *bibliografie selectiva*, *indici* Laura Stanciu, Prefata Iacob Mârza, Alba Iulia, 2000.
- Culegere de texte pentru istoria istoria universală*, vol. I, coordonatorul editiei Camil Muresan, Bucuresti, Editura Didactica si Pedagogica, 1973.
- Ioan Fruma, *Horia, procesul si martiriul sau*, Sibiu, 1947, în *Istoria României în texte*, coordonator Bogdan Murgiu, Bucuresti, Editura Corint, 2001.
- Lentin, Antony, *Enlightened Absolutism (1760-1790). A Documentary Source Book*, London, 1985.
- Lettres inédites de Joseph II, empereur d'Allemagne: Précédées d'une notice historique sur ce Prince, et suivies de détails sur ses derniers momens*, Traduit de l'allemand par M.V, Paris, Imprimerie P. Gueffier, 1822.
- Maaß, Ferdinand, *Der Josephinismus. Quellen zu seiner Geschichte in Österreich 1760-*

1790. *Amtliche Dokumente aus dem Wiener Haus- Hof- und Staatsarchiv*, Wien, Verlag Herold, Band I-V, 1951-1961.

Maior, Petru, *Istoria Bisericii Românilor*, Editie si studiu introductiv Ioan Chindris, Bucuresti, Editura Viitorul românesc, 1995.

Maior, Petru, *Istoria pentru începutul istoriei românilor în Dacia (1812)*, Postfata de Gavril Istrate, Iasi, Editura Junimea, 1990.

Maior, Petru, *Protopopadichia*, Editie îngrijita, studiu introductiv, note, glosar, indici, rezumat, *bibliografie selectiva* Laura Stanciu, Prefata Pompiliu Teodor, Alba Iulia, 1998.

Marie Antoinette, *Joseph II und Leopold II. Ihr Briefwechsel*, Herausgegeben von Alfred Ritter von Arneht, Leipzig, K. F. Köhler, 1866.

Micu, Samuil, *Scurta cunostinta a istoriei românilor*, Editie de Cornel Cîmpeanu, Bucuresti, Editura Stiintifica, 1963.

Nistor, Ion, *Correspondenta diplomatica si rapoartele consulare austriece 1782-1797*, Bucuresti, 1912.

Obradovoci, Dositei, *Autobiografie, Întâmplarea vietii înțeleptului Dositei Obranovic*, în Radu Florea, *Documente literare*, Timisoara, Editura Facla, 1971.

Pop, Vasilie, *Disertatie despre tipografiile românești în Transilvania si învecinatele tari, de la începutul lor pâna în vremile noastre*, Sibiu, 1838, Studiu introductiv, editie, note, rezumat si indice de Eva Mârza si Iacob Mârza, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1995.

Pascu, Stefan, *Izvoarele rascoalei lui Horea*, Seria B, Izvoare narative, vol. 1773-1785, Bucuresti, Editura Academiei, 1983.

Puscariu, Ilarion, *Documente pentru limba si istorie*, tom. II, Sibiu, 1897.

Radutiu, Aurel, Gyemant, Ladislau, *Repertoriul izvoarelor statistice privind Transilvania, 1690-1847*, Bucuresti, Editura Univers Enciclopedic, 1995.

Sasaujan, Mihai, *Habsburgii si Biserica Ortodoxa din Imperiul austriac (1740-1761)*, *Documente*, Cluj-Napoca, Presa Universitara Clujeana, 2003.

Scoala Ardeleana, Editie critica, note, *bibliografie si glosar de Florea Fugariu, Introducere de Dumitru Ghise si Pompiliu Teodor*, Editura Minerva, Bucuresti, 1983.

Sincăi, Gheorghe, *Hronica românilor*, vol. I-III, Editie îngrijita si Studiu asupra limbii de Florea Fugariu, Prefata si Note de Manole Neagoe, Editura pentru Literatura, Bucuresti, 1967-1969.

Sincăi, Gheorghe, *Învatatura fireasca spre surparea superstitiei norodului, Studiu introductiv si editie critica de Dumitru Ghise si Pompiliu Teodor*, Ed. Stiintifica, Bucuresti, 1964.

C. LUCRARI GENERALE

Anderson, Matthew Smith, *Europe in the Eighteenth Century (1713-1783)*, Norwich, 1961.

Angheliescu, Mircea, *Preromantismul românesc*, Bucuresti, Editura Minerva, 1971.

Baczo, Bronislav, *Iesirea din teroare. Termidor si Revolutie*, Traducere Teodora Cristea, Bucuresti, Editura Humanitas, 1993.

Barber, John R., *Istoria Europei Moderne*, Traducere Daniela Trutia, Bucuresti, Editura Lider, 1993.

Beales, Derek, *Enlightenment and reform in 18th-century Europe*, Ney York, 1988.

Benevolo, Leonardo, *Orasul în istoria Europei*, Traducere de Madalina Lascu, Iasi, Editura Polirom, 2003.

Bérenger, Jean, *Istoria Imperiului Habsburgilor (1273-1918)*, Traducere de Nicolae Balta, Bucuresti, Editura Universitas, 2000.

- Berger, Franz S., *Von Gutenberg zum World Wide Web*, Wien, Dachs Verlag, 2000.
- Blaga, Lucian, *Gândirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, Editie îngrijită de George Ivascu, Bucuresti, 1966.
- Bocsan, Nicolae, *Contributii la istoria Iluminismului românesc*, Timisoara, Editura Facla, 1986.
- Bolton, Charles Anselm, *Church reform in 18th century Italy: (The synod of Pistoia, 1786)*, Haga, 1969.
- Boorstin, Daniel J., *Descoperitorii. O istorie a cautarilor omului pentru cunoastere lumii si a lui însusi*, Traducere de Elena Burlacu, Bucuresti, Editura Meridiane, vol. II, 1996.
- Breuilly, John, Austria, *Prussia and Germany, 1806-1871*, Pearson Education, Edinburgh, 2002.
- Brodel, Fernand, *Structurile cotidianului*, Editura Meridiane, Traducere si postfata de Adrian Riza, vol. II, Bucuresti, 1984.
- Cassirer, Ernst, *Filosofia luminilor*, Traducere de Adriana Pop, Pitesti, Editura Paralela 45, 2003.
- Chaunu, Pierre, *Civilizatia Europei în secolul Luminilor*, vol. I-II, Bucuresti, Editura Meridiane, 1989.
- Ciachir, Nicolae, Bercan, Gheorghe, *Diplomatia europeana în epoca moderna*, Editura Stiintifica si Enciclopedica, Bucuresti, 1984, p.157.
- Cocora, Gabriel, *Tipar si carturari*, Bucuresti, Editura Litera, 1977.
- Coxe, William, *History of the House of Austria from foundation of the monarchy by Rhodolph of Hapsburgh to the death of Leopold the Second: 1218 to 1792*, Vol. 5, Second edition, London, Longman Press, 1820.
- Duta, Victor, *Calatorie în lumea scrierii si a tiparului*, Bucuresti, Editura Sport-Turism, 1988.
- Dutu, Alexandru, *Coordonate ale culturii românesti în secolul al XVIII-lea*, Bucuresti, 1968; Dutu, Alexandru, *Sinteza si originalitate în cultura româna*, Bucuresti, 1972.
- Dutu, Alexandru, *Cultura româna în civilizatia europeana moderna*, Bucuresti, 1978.
- Eliade, Mircea, *Eseuri*, Bucuresti, Editura Stiintifica, 1981.
- Favre, Edmond, *L'Autriche et ses institutions militaires*, Paris-Leipzig, 1866.
- Favre, Edmond, *L'Autriche et ses institutions militaires*, Paris-Leipzig, 1866.
- Ferrone, Vincenzo, *The Intellectual Roots of the Italian Enlightenment*, New Jersey, 1995.
- Flocon, Albert, *Universul cartilor. Studiu istoric de la origini pâna la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, traducere de Radu Berceanu, Bucuresti, Editura stiintifica si Enciclopedica, 1976.
- François Cadilhon, *La Hongrie moderne (1450-1850)*, Bordeaux, Presses Universitaires de Bordeaux, 2005.
- Gay, Pete, *The Enlightenment: an interpretation. The Science of Freedom*, New York, 1969.
- Geck, Elisabeth, *Gutenberg si arta tiparului*, Bucuresti, Editura Meridiane, 1979.
- Gunn, Geoffrey C., *First globalization: the Eurasian exchange, 1500 to 1800*, Maryland, Littlefield, 2003.
- Gusdorf, Georges, *L'avènement des Sciences Humaines au siècle des lumières*, Paris, 1973.
- Hazard, Paul, *Gândirea europeana în secolul al XVIII-lea. De la Montesquieu la Lessing*, Bucuresti, Editura Univers, 1981.
- Ingrao, Charles W., *The Habsburg monarchy, 1618-1815*, Cambridge, Cambridge University Press, 2000.
- Iorga, Nicolae, *Istoria literaturii române în secolul XVIII*, volumul II, Bucuresti, Editura Didactica si Pedagogica, 1969.
- Iorga, Nicolae, *Istoria Românilor, Reformatorii*, vol. VIII, Bucuresti, 1938.

- Iorga, Nicolae, *Originea si dezvoltarea statului austriac*, Iasi, Tipografia Neamul Românesc, 1918.
- Kann, Robert A., *History of the Habsburg Empire 1526-1815*, Berkley, University of California Press, 1974.
- Labarre, Albert, *Histoire du livre*, Paris, Presses Universitaires de France, 1985.
- Le Rider, Jacques, *Mitteleuropa*, Traducere de Anca Opris, Editura Polirom, Iasi, 1997.
- Lemny, Stefan, *Sensibilitate si istorie în secolul XVIII românesc*, Editura Meridiane, Bucuresti, 1995.
- Macartney, Carlile Aylmer, *The Habsburg Empire 1790-1918*, London, 1969.
- Marczali, Henry, *Hungary in the eighteenth century*, Cambridge, 1910.
- Munteanu, Romul, *Cultura europeana în Epoca Luminilor*, Bucuresti, Editura Universis, 1974.
- Munteanu, Romul, *Literatura europeana în Epoca Luminilor*, Bucuresti, Editura Enciclopedica Româna, 1971.
- Oppenheim, Walter, *Habsburgii si Hohenzollernii 1713-1786*, Traducere Roxana Aura Duma, Bucuresti, Editura All, 2001.
- Papadima, Ovidiu, *Ipostaze ale Iluminismului românesc. Momente si sinteze*, Bucuresti, Editura Minerva, 1975.
- Pacatian, Teodor V., *Cartea de Aur*, vol. I, Sibiu, 1902.
- Pirrenne, Henri, *Orasele evului mediu*, Traducere de Cristiana Macarovici, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2000.
- Popovici, Dimitrie, *Literatura româna în epoca Luminilor*, Sibiu, 1945.
- Shaw, Stanford Jay, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, vol. I, Cambridge, Cambridge University Press, 1976.
- Sîrghie, Anca, *Istoria scrisului, a cartii si a tiparului*, Sibiu, Editura Alma Mater, 2002.
- Tapiè, Victor, *The Rise and Fall of the Habsburg Monarchy*, New York, 1971.
- Taylor, A. J., *Monarhia Habsburgica 1809-1918. O istorie a Imperiului Austriac si a Austro-Ungariei*, traducerea Cornelia Bucur, Iasi, Editura Alfa, 2000.
- Teodor, Corina, *Coridoare istoriografice. O incursiune în universul discursului ecleziastic românesc din Transilvania 1850-1920*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitara Clujeana, 2003.
- Teodor, Pompiliu, *Evolutia gândirii istorice românești*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1970.
- Teodor, Pompiliu, *Iluminism si societate româneasca*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980.
- Teodor, Pompiliu, *Interferente iluministe europene*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1984.
- Venturi, Franco, *Settecento riformatore. Da Muratori a Beccaria*, Turin, 1969; Idem, *Utopia and Reform in the Enlightenment*, Cambridge, 1971.
- Vernus, Michel, *Histoire du livre et de la lecture: de l'invention de l'imprimerie à nos jours*, Dijon, Éditeur Bibles 1995.
- Wandycz, Piotr, *Pretul libertatii*, Traducere, cuvînt înainte si note de Micaela Ghitescu, Bucuresti, Editura All, 1992.
- Weston Evans, Robert John, *Austria, Hungary, and the Habsburgs: essays on Central Europe, c.1683-1867*, Oxford, Oxford University Press, 2006.
- Wheatcroft, Andrew, *The enemy at the gate: Habsburgs, Ottomans and the battle for Europe*, London, 2008.
- Zölner, Erich, *Istoria Austriei de la începuturi pâna în prezent*, traducere de Adolf Armbruster, vol. I., Bucuresti, Editura Enciclopedica, 1997.

D. LUCRARI SPECIALE

Aladár, Friml, *Az 1777-iki Ratio Educationis*, Fordította, Bevezetéssel és Jegyzetekkel Ellátta, Budapest, 1913.

Albu, Nicolae, *Istoria învățământului românesc din Transilvania pâna la 1800*, Blaj, Tipografia Lumina, 1944.

Andea, Avram, *Iluminism si modernitate în societatea româneasca*, Editura Intertonic, Cluj-Napoca, 1996.

Anekdoten und Charakterzüge von Kaiser Joseph II: nebst einer Skizze seines Lebens, Wien und Leipzig, 1790.

Apan, Adrian, *Domeniul contelui Stubenberg (1700-19448)*, Teza de doctorat, Oradea, 2007.

Arneth, Alfred von, *Geschichte Maria Theresias*, 10 Bände, Wien, W. Braumüller, 1863-1879.

Aston, Nigel, *Christianity and revolutionary Europe, 1750-1830*, Cambridge, 2002.

Balandier, Georges, *Antropologie politica*, Traducere Doina Lica, Timisoara, Editura Amarcord, 1998.

Barbier, Frédéric, *Lumières du Nord. Imprimeurs, libraires et « gens du livre» dans le Nord au XVIII e siècle (1701-1789)*, Geneva, Librairie Droz, 2002.

Baritiu, George, *Parti alese din Istoria Transilvaniei pe doua sute de ani din urma*, Editia a II-a, vol. I, Bucuresti, 1993.

Badara, Doru, *Tiparul românesc la sfârșitul secolului XVII si începutul secolului XVIII*, Braila, Editura Istros, 1998.

Beales, Derek, *Joseph II: In the shadow of Maria Theresa, 1741-1780*, Cambridge, Cambridge University Press, 1987.

Béreny, Maria, *Cultura româneasca la Budapesta în secolul XIX*, Teza de doctorat, Cluj-Napoca, 2000.

Bernard, Paul P., *The limitis of the Enlightenment. Joseph II and the Law*, Illinois, University of Illinois Press, 1979.

Bernath, Mathias, *Habsburgii si începutul formarii natiunii române*, Traducere de Marionela Wolf, Prefata de Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1994.

Betea, Lavinia, *Psihologie politica*, Editura Polirom, Iasi, 2001.

Bianu, Ion, Hodos, Nerva, *Bibliografia româneasca veche*, Bucuresti, 1910, tom. II.

Binder, Pál, *Az erdélyi magyar evangélikus egyházközösségek és iskolák története és névtára 1542-1860*, Brasov, 1993.

Blanning T.C.W., *Joseph II*, London, Longman Press, 1994.

Blanning, Timothy Charles William, *Joseph II and enlightened despotism*, New York, Longman Press, 1973.

Boia, Lucian, *Istorie si mit în constiința româneasca*, Bucuresti, Editura Humanitas, 1984.

Boia, Lucian, *Pentru o istorie a imaginarului*, Bucuresti, Editura Humanitas, 2000.

Bolovan, Sorina Paula, *Familia în satul românesc din Transilvania*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 1999.

Botond, Gudor Kund, *Istoricul Bod Péter (1712-1769)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2008.

Bougnoux, Daniel, *Introducere în științele comunicării*, Traducere de Violeta Vintilescu, Editura Polirom, Iasi, 2000.

Brandler-Rottman, Elisabeth, *Die Reformen Kaiser Joseph II*, Göppinen, 1973.

Brechka, Frank T., *Gerard van Swieten and his world 1700-1772*, Haga, 1970.

Bruckner, Wilhelm, *Die reformen kaiser Josef II. in Siebenbürgen*, Jena, Druck von W. Ratz, 1867.

- Bucsay, Mihail, *Der Protestantismus in Ungarn 1521-1978. Ungarns Reformationskirchen in Geschichte und Gegenwart*, Band II, Wien, 1979.
- Bunea, Augustin, *Episcopii Petru Paul Aron si Dionisiu Novacovici sau Istoria românilor transilvaneni de la 1751 pâna la 1764*, Blaj, Tipografia Seminarului Arhidiecezan, 1902.
- Câmpeanu, Remus, Câmpian, Anca, Varga, Attila, Miron, Greta Monica, Popa Andrei, Mirela, Dörner, Anton, *În spiritul Europei moderne. Administratia si confesiunile din Transilvania în reformismul terezian si iosefin (1740-1790)*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitara Clujeana, 2009.
- Câmpeanu, Remus, *Elitele românești din Transilvania veacului al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitara Clujeana, 2000.
- Câmpeanu, Remus, *Intelectualitatea româna din Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitara Clujeana, 1999.
- Câmpeanu, Remus, Varga, Attila, Dorner, Anton, *În pragul Europei. Institutiile Transilvaniei în epoca prereformista*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitara Clujeana, 2008.
- Chartier, Roger, *L'Ordre des livres. Lecteurs, auteurs, bibliothèques en Europe entre XIV-eme et XVIII-eme siècle*, Aix-en-Provence, Alinea, 1992.
- Chartier, Roger, *Lecturi si cititori în Franta Vechiului Regim*, Traducere din limba franceza de Maria Carpov, Bucuresti, Editura Meridiane, 1997.
- Chindris, Ioan, *Cultura si societate în contextul Scolii Ardelene*, Cluj-Napoca, Editura Cartimpex, 2001.
- Cloeter, Hermine, *Johann Thomas Trattner. Ein Großunternehmer im theresianischen Wien*, Graz, 1952.
- Comsa, Nicolae, *Manuscrisele românești din Biblioteca centrala de la Blaj*, Blaj, Tipografia Lumina, 1944.
- Conrad, Hermann, *Deutsche Rechtsgeschichte. Ein Lehrbuch*, Band 2, Nezeit bis 1806, Karlsruhe, 1966.
- Conrad, Hermann, *Recht und Verfassung des Reiches in der Zeit Maria Theresias Die Vorträge zum Unterricht des Erzherzogs Joseph im Natur- und Völkerrecht sowie im Deutschen Staats- und Lehnrecht*, Westdeutscher Verlag, Köln und Opladen, 1964.
- Coxe, William, *History of the House of Austria from foundation of the monarchy by Rhodolph of Hapsburgh to the death of Leopold the Second: 1218 to 1792*, vol. 5, Editia a II-a, London, Longman Press, 1820.
- Demény, Lajos, *Carte, tipar si societate la români în secolul al XVI-lea. Studii, articole, comunicari*, Bucuresti, Editura Kriterion, 1986.
- Densusianu, Nicolae, *Revolutiunea lui Horea în Transilvania si Ungaria 1784-1785*, Bucuresti, Tipografia Românilui Carol Gobe1, 1884.
- Dickson, Peter George Muir, *Finance and Government Under Maria Theresia, 1740-1780: Finance and credit*, vol. II, Oxford, Clarendon Press, 1987.
- Din, Petre, *Mitul lui Iosif al II-lea în sensibilitatea colectiva a românilor ardeleni*, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2003.
- Dörner, Anton, *Reformismul austriac si administratia din Transilvania în secolul XVIII*, Cluj-Napoca, 1980.
- Dragan, Ioan, *Nobilimea româneasca din Transilvania 1440-1514*, Editura Enciclopedica, Bucuresti, 2000.
- Duhr, Bernhard, *Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge*, Freiburg im Breisgau, Herdersche Verlagshandlung, 1907-1928.
- Dumitran, Daniel, *Un timp al reformelor. Biserica Greco-Catolica din Transilvania sub*

conducerea episcopului Ioan Bob (1782-1830), Bucuresti, Editura Scriptorium, 2005.

Duprat, François Antoine Brutus, *Histoire de l'Imprimerie impériale de France: suivie des spécimens des types étrangers et français de cet établissement*, Paris, L'imprimerie imperiale, 1861.

Durand, Gilbert, *Figuri mitice si chipuri ale operei*, Bucuresti, Editura Nemira, 1998.

Edelman, Murray, *Politica si utilizarea simbolurilor*, Traducere de Ruxandra Nichita, Editura Polirom, 1999.

Edler de la Radics, Emilian Alexander, *Die Orthodox-Orientalischen partikularkirchen in den landers der Ungarischen krone*, Budapest, 1885.

Eliade, Mircea, *Aspecte ale mitului*, Bucuresti, Editura Univers, 1978.

Erwin, Sicher, *Leopold I of Austria: A Reappraisal*, Los Angeles, University of Southern California Press, 1970.

Eva. H. Balázs, *Hungary and the Habsburgs 1765-1800. An Experiment in Enlightened Absolutism*, Budapest, Central European University Press, 1987.

Fati, Sabina, *Transilvania o provincie în cautarea unui centru. Centru si periferie în discursul politic al elitelor din Transilvania 1892-1918*, Cluj- Napoca, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturala, 2007.

Fejtő, François, *Joseph II un Habsbourg révolutionnaire*, Paris, Librairie Académique Perrin, 1982.

Fináczy, Ernő, *Az ujkori nevelés története 1600-1800*, vol. I., Budapesta, 1927.

Frank, Gustav, *Das Toleranz-Patent Kaiser Ioseph II, Urkundliche Geschichte seiner Entstehung und seiner Folgen*, Wien, 1882.

Georgiu, Grigore, *Istoria culturii române moderne*, Bucuresti, 2007.

Ghibu, Onisifor, *Catolicismul unguresc în Transilvania si politica religioasa a statului român*, Cluj, 1924.

Ghibu, Onisifor, *Din istoria literaturii didactice românesti*, Bucuresti, Editura Didactica si Pedagogica, 1975.

Ghise, Dumitru, Teodor, Pompiliu, *Fragmentarium iluminist*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1972.

Ghitta, Ovidiu, *Nasterea unei biserici. Biserica greco-catolica din Satmar în primul ei secol de existenta (1667-1761)*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitara Clujeana, 2001.

Girardet, Raul, *Mituri si mitologii politice*, Traducere Daniel Dimitriu, Iasi, Institutul European, 1997.

Göllner, Carol, Abrudan, Paul, *Francisc Rákóczi al II-lea (1704-1711)*, Bucuresti, Editura Militara, 1983.

Gollner, Carol, *Regimentele Graniceresti din Transilvania 1764-1851*, Bucuresti, Editura Militara, 1973.

Gölner, Carol, *Gheorghe Rakóczi al II-lea*, Editura Militara, Bucuresti, 1977.

Gonda, Imre, Niederhauser, Emil, *Die Habsburger. Ein europäisches Phänomen*, Budapest, 1978.

Gorun, Gheorghe, *Reformismul austriac si violentele sociale din Europa Centrala 1750-1800*, Oradea, Editura Muzeului Tarii Crisurilor, 1998.

Gorun, Gheorghe, *Sub semnul schimbarii. Studii de istorie a românilor din Partium*, Oradea, Editura Logos 94, 2002.

Grimm, Gerald, *Die Schulreform Maria Theresias 1747-1775. Das österreichische Gymnasium zwischen Standesschule und allgemeinenbildener Lehranstalt im Spannungsfeld von Ordenschulwesen, theresianischem Reformabsolutismus und Aufklärungspädagogik*, Frankfurt am Main, 1987.

- Gyemant, Ladislau, Câmpeanu, Remus, Dörner, Anton, Muresan, Florin, *Conscriptia fiscala a Transilvaniei, din anul 1750*, vol. I-II, Bucuresti, Editura Enciclopedica, 2009.
- Haberland, Paul, *Literary Censorship in Austria Since 1945. Part One: A Survey*, în *Germanic Review*, vol. 65, 1990.
- Hasquin, Hervé, *Joseph II, catholique anticlérical et réformateur impatient, 1741-1790*, Bruxelles, 2007.
- Hermet, Guy, *Istoria natiunilor si a nationalismului în Europa*, traducere de Silvia Dram, Bucuresti, Editura Institutului European, 1997.
- Hitchins, Keith, *Die Idee der Nation bei den Rumänen in Transsilvanien (1691-1849)*, Bukarest, 1989.
- Hochstrasser, Tim J., *Natural Law Theories in the Early Enlightenment*, Cambridge University Press, 2000.
- Hof, Ulrich Im, *Das Europa der Aufklärung*, München, 1993.
- Horga, Ioan, *Contribuții la cunoașterea Jozefinismului provincial*, Oradea, Editura Universitatii din Oradea, 2000.
- Huber, Kurt Augustinus, Bahlke, Joachim, *Katholische Kirche und Kultur in Böhmen*, Hamburg-Münster, 2005.
- Ingrao, Charles W., *In quest and crisis: Emperor Joseph I and the Habsburg monarchy*, West Lafayette, Purdue University Press, 1979.
- Käfer, István, *Az Egyetemi Nyomda Négy száz Eve (1577-1977)*, Budapest, Magyar Helikon, 1977.
- Kallbrunner, Josef, *Kaiserin Maria Theresias. Politisches Testament*, München, 1952.
- Kann, Robert. A., *The multinational empire: nationalism and national reform in the Habsburg monarchy, 1848-1918*, vol. I., Michigan, 1964.
- Klingenstein, Grete, *L'ascesa di Casa Kaunitz. Ricerche sulla formazione del cancelliere Wenzel Anton Kaunitz e latrasformazione dell'aristocrazia imperiale*, Roma, Bulzoni, 1993.
- Kolbitsch, Gerhald, *Kirchenpolitik Maria Theresa*, Innsbruck, 1992.
- Kovács, Elisabeth, *Giuseppinismo în Dizionario degli Istituti di Perfezione*, Roma, Editori Guerrino Pelliccia, Giancarlo Rocca, Edizione Paolini, vol. IV, 1977.
- Lanjuinais, Jean Denis de, *Le monarque accompli, ou Prodiges de bonté, de savoir et de sagesse, qui font l'éloge de Sa Majesté Impériale Joseph II, et qui rendent cet auguste monarque si précieux à l'humanité, discutés au tribunal de la raison & de l'équité par Mr. de Lanjuinais, principal du College de Moudon*, Tome premiere, Lausanne, chez Jean-Pierre Heubach, 1776.
- Lavandier, Jean-Pierre, *Le livre au temps de Joseph II et de Leopold II. Code des lois de censure du livre pour les pays Austro-Bohémiens (1780-1792)*, vol. I-II, France, Bern, 1995.
- Lavandier, Jean-Pierre, *Le livre au temps de Marie-Thérèse. Code des lois de censure du livre pour les pays austro-bohémiens (1780-1792)*, Bern, 1993.
- Le Bon, Gustave, *Psihologia multimilor*, Traducere de Oana Vlad si Marina Ghitoc, Bucuresti, Editura Anima, 1990.
- Lumperdean, Ioan, *Literatura economica româneasca din Transilvania la începutul epocii moderne*, Bucuresti, Editura Didactica si Pedagogica, 1999.
- Lungu, Ioan, *Scoala Ardeleana, Miscare culturala nationala iluminista*, Editie noua, revazuta, Bucuresti, Editura Viitorul românesc, 1995.
- Lupas, Ioan, *Istoria bisericeasca a românilor ardeleni*, Sibiu, 1918.
- Mályusz, Elemér, *Iratok a türelmi rendelet történetéhez*, Budapest, 1940.
- Mályusz, Elmér, *A türelmirendelet. II. József és a magyar protestantizmus*, Budapest, 1939.
- Marino, Adrian, *Libertate si cenzura în România. Începuturi*, Iasi, Editura Polirom, 2005.

Mârza, Eva, Rus, Anton, *Bibliografia cartilor blajene de la începuturile tipografiei pâna la anul 1948*, Blaj, 2004.

Mârza, Iacob, *Etape si momente din istoria înatamântului în Transilvania (sec. XVIII-XIX)*, Sibiu, Editura Imago, 2002.

Mârza, Iacob, *Scoala si natiune. Scolile de la Blaj în epoca renasterii nationale*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1978.

Maurer, Joseph, *Cardinal Leopold Graf Kollonitsch, Primas von Ungarn. Sein leben und sein wirken*, F. Rauch, Innsbruck, 1887.

Maurer, Michael, *Kirche, Staat und Gesellschaft im 17. Und 18. Jahrhundert*, München, 1998.

Malinas, Ioan Marin, *Popoarele ortodoxe din Imperiul Habsburgic vazute de baronul Johann Cristoph Bartenstein*, Iasi, Editura Mitropoliei Moldovei si Bucovinei, 2001.

Malinas, Ioan Marin, *Situatia învatamântului bisericesc al românilor în contextul reformelor scolare din timpul înparatesei Maria Tereza (1740-1780) si a înparatilor Iosif al II-lea (1780-1790) si Leopold al II-lea (1790-1792)*, Viena, 1984.

Mecenseffy, Grete, *Geschichte des protestantismus in Österreich*, Koln, 1956.

Melton, James Van Horn, *Absolutism and the eighteenth -century origins of compulsory schooling in Prussia and Austria*, Ney York, 1988.

Metes, Stefan, *Emigrari românesti din Transilvania, în secolele XIII-X. Cercetari de demografie istorica*, Bucuresti, Editura Stiintifica, 1971.

Milian, Radu, *Învatamântul românesc bihorean în secolul al XIX-lea*, Teza de doctorat, Bucuresti, 2007.

Mircea, Gabriela, *Tipografia de la Blaj în anii 1747-1830*, Alba Iulia, Editura Altip, 2008.

Mircea, Gabriela, *Tipografia din Blaj în anii 1747-1830*, Alba Iulia, Editura Altip, 2008.

Miron, Greta Monica, *Biserica greco-catolica din Transilvania. Cler si enoriasi (1697-1782)*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitara Clujeana, 2004.

Mitrofanov, Paul von, *Joseph II. Seine politische und Kulturelle Tätigkeit*, vol. I-II, Viena, 1910.

Morris, Constance Lily, *Maria Theresa - The Last Conservative*, Ney York, 1937.

Morrison, Heater, *Pursuing Enlightenment in Vienna, 1781-1790*, Louisiana, 2005.

Nagy, Béla, *Activitatea si viata lui Dimitrie Eustatievici*, Budapesta, Tankonyvkiado, 1987.

Neitzel, Elke Josupeit, *Die reformen Josephs II in Siebenbürgen*, München, Dr. Rudolf Trofenik Verlag, 1986.

Neuman, Victor, *Tentatia lui Homo Europaeus*, Bucuresti, 1991.

Nicoara, Simona, *Mentalitati colective si imaginar social*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitara Clujeana, 1996.

Nicoara, Simona, *Natiunea moderna. Mituri, simboluri, ideologii*, Colectia Syllabus Historia, Editura Accent, Cluj-Napoca, 2002.

Nicoara, Toader, *Sentimentul de insecuritate în societatea româneasca la începuturile timpurilor moderne (1600-1830)*, Cluj- Napoca, Editura Accent& Presa Universitara Clujeana, 2002.

Nicoara, Toader, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2001.

O'Brien, Charles Harold, *Ideas of Toleration in the Time of Joseph II*, Philadelphia, 1969.

Oestreich, Gerhard, *Friedrich Wilhelm I: Preussischer Absolutismus, Merkantilismus, Militarismus*, Göttingen, 1977.

Oltean, Vasile, *Întâia Scoala româneasca din Scheii Brasovului*, Brasov, 1980; *Idem, Scoala româneasca din Scheii Brasovului*, Bucuresti, Editura Stiintifica si Enciclopedica,

1989.

- Padover, Saul K., *The Revolutionay Emperor: Joseph II of Austria*, London, Eyre and Spottiswoode, 1976.
- Paganel, Camille, *Historie de Joseph II, Empereur d'Allemagne*, Bruxelles, 1843.
- Pall, Francisc, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma 1745-1768*, Prefata de Pompiliu Teodor, Editie îngrijita si indice de Lădîslau Gy émánt, vol. I, Cluj-Napoca, 1997.
- Papacostea-Danielopulu, Cornelia, *Carte si tipar în societatea româneasca si sud-est europeana*, Bucuresti, Editura Kriterion, 1968.
- Pavel, Eugen, *Carte si tipar la Balgrad*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2001.
- Pezzl, Johann, *Charakteristik Joseph II. Eine historisch-biographische Skizze*, Wien, 1790.
- Pick, Robert, *Empress Maria Theresa: The Earlier Years*, New York, Harper & Row, 1966
- Pop, Ioan, *Istoria regimentului II românesc de granita de la Nasaud (1762-1851)*, Târgu Mures, Editura Ardealul, 1999.
- Popa, Mircea, *Ioan Molnar Piuaru*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1976.
- Prodan, David, *Rascoala lui Horea*, vol. I, Bucuresti, Editura Stiintifica si Enciclopedica, 1979.
- Prodan, David, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formarii natiunii române*, Bucuresti, Editura Enciclopedica, Editia 1998.
- Prodan, David, *Transilvania si iar Transilvania*, Bucuresti, Editura Enciclopedica, 2002.
- Protase, Maria, *Petru Maior: un ctitor de constiinte*, Bucuresti, Editura Minerva, 1973.
- Protopopescu, Lucia, *Contributii la istoria învatamântului din Transilvania 1774-1805*, Bucuresti, Editura Didactica si Pedagogica, 1966.
- Radosav, Doru, *Aratarea împaratului. Intrarile imperiale în Transilvania si Banat (sec. XVIII-XIX) Dicurs si reprezentare*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitara Clujeana, 2002.
- Ramshorn, Carl, *Kaiser Joseph II und seine Zeit*, Leipzig, Druck und Verlag von Philipp Reclam jun., 1845.
- Radulescu-Motru, Constantin, *Psihologia poporului român si alte studii de psihologie sociala*, Bucuresti, Editura Paideia, 1999.
- Riehl, Anton, Reinöhl, Rainer von, *Kaiser Joseph II, als reformator auf kirchlichem*, Wien, 1881.
- Ritter, Gerhard, *Frederick the Great: A Historical Profile*. Berkeley, University of California Press, 1974.
- Ritter, Karl, Cordara, Giulio Cesare, *Kaiser Joseph II. und seine kirchlichen Reformen*, Regensburg, 1867.
- Robertson, Ritchie, Beniston, Judith, *Catholicism and Austrian culture*, Edinburgh, 1999.
- Roider, Karl A., *Maria Theresa*, New Jersey, Prentice-Hall, 1973.
- Roman-Negoi, Ana Maria, *Recuperarea unui destin. Gheorghe Sincai, Hronica românilor*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2009.
- Sasaujan, Mihai, *Politica bisericeasca a Curtii de la Viena în Transilvania (1740-1761)*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitara Clujeana, 2002.
- Schaser, Angelika, *Reformele iosefine în Transilvania si urmarile lor în viata sociala*, Sibiu, Editura Hora, 2000.
- Schmitt-Vorster, Angelika, *Pro Deo et Populo: Die Porträts Josephs II. (1765 – 1790). Untersuchungen zu Bestand, Ikonographie und Verbreitung des Kaiserbildnisses im Zeitalter der Aufklärung*, München, 2006.
- Sigmirean, Cornel, *Istoria formarii intelectualitatii românesti din Transilvania si Banat în epoca moderna. Studenti români la universitati din Europa Centrala si de Vest*, Cluj-Napoca, Presa Universitara Clujeana, 2000.

- Sorkin, David Jan, *The religious Enlightenment: Protestants, Jews, and Catholics from London to Vienna*, Princeton, 2008.
- Stanciu, Ion Gheorghe, *O istorie a pedagogiei universale si românesti*, Bucuresti, Editura Didactica si Pedagogica, 1977.
- Szabo, Franz A. J., *Kaunitz and enlightened absolutism, 1753-1780*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994.
- Sotropa, Virgil si Draganu, Nicolae, *Istoria scoalelor nasaudene, Nasaud*, 1913.
- Tapiè, Victor, *L'Europe de Marie Thèrese. Du Baroque aux Lumières*, Paris, Fayard, 1973.
- Tatai, Anca Elisabeta, *Xilogravura de la Sibiu (sfârșitul secolului alXVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea)*, Alba Iulia, Editura Altip, 2007.
- Teodor, Pompiliu, *Sub semnul Luminilor. Samuil Micu*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitara Clujeana, 2000.
- Tomus, Mircea, *Gheorghe Sincai. Viata si opera*, Bucuresti, Editura pentru literatura, 1965.
- Ungureanu, Cornel, *Mitteleuropa periferiilor*, Iasi, Editura Polirom, 2002.
- Ursu, Nicolae, *Dimitrie Eustatievici Brasoveanul – Gramatica Româneasca-1757*, Bucuresti, Editura Academiei, 1969.
- Valjavec, Fritz, *Der Josephinismus. Zur Geistigen Entwicklung Österreichs im 18 und 19 Jahrhundert*, Brün-München-Wien, Rudolf M. Rohrer Verlag, 1944.
- Valjavec, Fritz, *Geschichte der deutschen kulturbeziehungen zu Südosteuropa. Aufklärung und Absolutismus*, München, 1958.
- Veress, Andrei, *Bibliografia româno-ungara*, vol. II, Bucuresti, Editura Cartea româneasca, 1931.
- Walter, Friedrich, *Die zentrale Schulverwaltung in Österreich 1760-1848*, în *Österreich in Geschichte und Politik*, nr. 4, 1960.
- Wandruszka, Adam, *Leopold II. Erzherzog von Österreich, Grossherzog von Toskana, König von Ungarn und Böhmen, römischer Kaiser*, Band 1-2, Wien-München 1963-65.
- Winter, Eduard, *Der Josefianismus. Die Geschichte des österreichischen Reformkatholizismus.1740-1848*, Berlin, Rütten & Loening Verlag, 1962.
- Wodka, Josef, *Kirche in Österreich*, Wien, 1959.
- Wolf, Adam, *Aus dem Hofleben Maria Theresias Nach dem Memorien des Fürsten Joseph Khevenhüller*, Wien, 1858.
- Wolf, Adam, Zwiedineck-Südenhorst, Haus von, *Österreich unter Maria Theresia, Joseph II und Leopold II. 1740-1792*, Berlin, 1884.
- Wolff, Larry, *Iventarea Europei de Est. Harta civilizatiei în epoca luminilor*, Traducere de Bianca Rizzoli, Bucuresti, Editura Humanitas, 2000.
- Wright, William, *Serf, Seigneur and Sovereign Agrarian Reform in Eighteenth Century Bohemia*, Minneapolis, 1966.

E. VOLUME DE LUCRARI, STUDII SI ARTICOLE

- Andea, Avram *Rationalizarea si modernizarea administratiei Tarilor Române în epoca Luminilor în context european*, în *Anuarul Institutului de Istorie si Arheologie Cluj*, XXIX, 1988-1989.
- Andea, Susana, Andea, Avram, *Ratio Educationis si înfiintarea districtului scolar Oradea*, în *Crisia*, nr. XXXIII, 1993.
- Aretnin, Karl Otmar von, *Der Josephinismus und das Problem des katholischen aufgeklärten*

Absolutismus in Österreich, în Österreich im Europa der Aufklärung. Kontinuität und Zäsur in Europa zur Zeit Maria Theresias und Josephs II, Internationales Symposium in Wien, 20-23 Okt.1980, vol. I, Wien, 1985.

Austrian Studies II. The Austrian Enlightenment and its Aftermath, Edited by Ritchie Robertson and Edward Timus, Edinburgh, Edinburgh University Press, 1997.

Balint, Nicolae, *Aspects regarding the organization and the function of the Transylvanian Appeal Court of Târgu-Mures*, în *Curierul Juridic*, an XI, nr.1-2 (31-32), Târgu Mures, 2008

Balog, Marin, *Agenti interni si externi ai modernizarii economice a Transilvaniei la mijlocul secolului al XIX-lea (1850-1875) în Trăditie si modernitate în societatea transilvaneana. 1850-1918*, Coordonator Teodor Pavel, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2003.

Barton, Peter F., *Jesuiten, Jansenisten, Josephiner. Eine Fallstudie zur früheren Toleranzzeit. Innocentius Fessler*, în *Studien und Texte zur Kirchengeschichte und Geschichte, zweite Reihe, in Zusammenarbeit mit dem Institut für protestantische Kirchengeschichte, Band IV, 1. Teil*, Wien Köln & Graz, Hermann Böhlau Verlag, 1978.

Barton, Peter F., *Toleranz und Toleranzpatente in der Donaumonarchie*, în *Im Zeichen Der Toleranz. Aufsätze zur Toleranzgesetzgebung des 18. Jahrhunderts in den Reichen Joseph II., ihren Voraussetzungen und ihren Folgen, Eine Festschrift, Band VIII*, Wien, 1981.

Beales, Derek, *Tha false Joseph II*, în *The Historical Journal*, XVIII, 3 (1975).

Bitay, Árpád, *O poezie româneasca a lui Gh. Sincai*, în *Dacoromania*, II, 1921-1922.

Bocsan, Nicolae. *Conceptul de societate în literatura iluminista româneasca din Banat*, în *Anuarul Institutului de Istorie si Arheologie, XXIII*, 1980.

Bozac, Ileana, Teodor, Pompiliu, *Învatământul românesc din Transilvania în secolul al XVIII-lea si începutul secolului al XIX-lea*, în volumul *Din istoria pedagogiei românești. Culegere de studii*, vol. II, București, Editura Didactica si Pedagogica, 1966.

Brusanowski, Paul, *Etapele Contrareformei în Transilvania*, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 11/II, 2007.

Buzalic, Alexandru, *Particularitati în gândirea greco-catolica la jumatatea secolului al XVIII-lea*, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 10/II, 2006.

Câmpeanu, Remus, *Gimnaziul de la Blaj în lumina exigentelor politicii imperiale a vacului al XVIII-lea. Complexul scolar de la Blaj între necesitățile locale si exigentele politicii imperiale*, în *Scolile catolice ale Blajului. 250 de ani de credința si cultura, Blaj*, Editura Buna Vestire, 2004.

Câmpeanu, Remus, *Impactul reformelor scolare imperiale asupra scolilor primare românești în deceniul iosefin*, în *Libraria. Studii si cercetari de bibliologie*, III, 2004.

Câmpeanu, Remus, *O sursa de mare potential pentru istoria sociala si istoria administrativa a Transilvaniei: Conscriptia fiscala din anul 1750*, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 8/2004.

Câmpeanu, Remus, *Românii si ordinele catolice în Clujul veacului al XVIII-lea*, în vol. *Studii de istorie medievala si premoderna. Omagiu profesorului Nicolae Edroiu, membru corespondent al Academiei Române* (îngrijit de Avram Andea), Cluj-Napoca, Editura Presa Universitara Clujeana, 2003.

Câmpian, Anca, *Restructurarea învățământului în imperiul habsburgic în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Dezbatere si reusite*, în *Libraria. Studii si cercetari de bibliologie*, III, 2004.

Ceausu, Mihai-Stefan, *Politica iosefinista de reformare a Bisericii Ortodoxe din Bucovina*, în *Anuarul Institutului de Istorie A. D. Xenopol*, nr.33, 1996.

Chindris, Ioan, *Blajul iluminist. O analiza a structurilor culturale*, în *Anuarul Institutului de Istorie si Arheologie Cluj-Napoca, XXIII*, 1980.

- Chindris, Ioan, *Cartea românească veche la Budapesta*, în *Acta Musei Napocensis*, II, nr. 23, 1997.
- Chindris, Ioan, *Horia și masoneria*, în *Anuarul Institutului de Istorie „George Baritiu”*, Cluj Napoca, vol. 37 (1998).
- Chindris, Ioan, *Unirea cu Roma și Școala Ardeleană*, în volumul *Școala Ardeleană II*, coordonator Ioan Chindris, Editura Episcop Vasile Aftenie, Oradea, 2007.
- Chiorean, Ioan, *Politica școlară a Guberniului și Dietei Transilvaniei în Epoca Luminilor*, în *Studia Universitatis Petru Maior, Historia*, nr. 6, 2006.
- Chiorean, Ioan, *Rolul instituțiilor de învățământ superior din Roma în formarea elitei intelectuale din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, în *Interferențe istorice și culturale româno-europene*, coordonator Grigore Ploesteanu, Târgu Mures, 1996.
- Chiorean, Ioan, *Structurile și interferențele învățământului confesional din Transilvania în epoca luminilor*, în *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane Gheorghe Sincai*, nr. 3-4, 2000/2001
- Cornelius Dima-Dragan, Cornelius, *Un ensemble bibliologique roumain de Transylvanie date de l'année 1777 (D' après un manuscrit latin inédit)*, în *Studia Bibliologica. Quarterly of Bibliology and Bibliophily*, IV, 1, 1980.
- Csanak, Dóra F., *Quelques types d'intellectuels en Hongrie au XVIIIe siècle*, în *Intellectuels français. Intellectuels hongrois. XIII- XXe siècle*, volume publié sous la direction de Jaques Le Goff et Béla Köpeczi, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985.
- Csepregi, Zoltán, *Das königliche Ungarn im Jahrhundert vor der Toleranz(1681–1781)*, în *Geheimprotestantismus und evangelische Kirchen in der Habsburgermonarchie und im Erzstift Salzburg (17./18. Jahrhundert)*, Herausgegeben Rudolf Leeb, Martin Scheutz, Dietmar Weikl, Wien, 2009.
- Csepregi, Zoltán, *Pietismus in Ungarn 1700-1758*, în *„Der Pietismus und seine Nachwirkungen im östlichen Europa”*, Beiträge zur ostdeutschen Kirchengeschichte, Folge 6, Munster, 2004
- Dan, Mihail, Fenesan, Costin, *Informații privind călătoria lui Iosif al II-lea în Banat și Transilvania*, în *Banatica*, nr. IV, 1977.
- Dickson, Peter George Muir, *Joseph II reshaping of the Austrian Church*, în *The Historical Journal*, vol.36, nr.1/1993.
- Dickson, Peter George Muir, *Monarchy and Bureaucracy in Late Eighteenth-Century Austria*, în *English Historical Review*, vol.110, no.436, 1995.
- Ducreux, Marie-Elizabeth, *Introduction. Le espace de la censure dans la monarchie des Habsbourg*, în *La censure dans l'espace habsbourgeois*, editeurs Marie-Elizabeth Ducreux et Martin Svatos, vol.I, Leipzig, 2005.
- Dumitran, Daniel, *Discurs ecleziastic și renovare instituțională între reforma catolică și iosefinism. Cazul Bisericii Române Unite (sfârșitul secolului XVIII)*, în *Apulum*, nr.36, 1999.
- Dumitran, Daniel, *Atitudini laicizante în mediul ecleziastic greco-catolic. Raportul lui Gheorghe Sincai cu episcopul Ioan Bob*, în *Anuarul Institutului de cercetări socio-umane Gheorghe Sincai*, nr. V-VI, 2002-2003.
- Dumitran, Daniel, *Reacții transilvanene la Edictul de Toleranță iosefină*, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 8, 2004.
- Dumitran, Daniel, *Unități și ortodocși la sfârșitul secolului XVIII. Observații despre consecințele toleranței iosefine*, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 10/II, 2006.
- Dumitran, Daniel, *Edictul de toleranță iosefină în Transilvania: repere istoriografice și*

- perspective ale cercetării*, în *Annales Universitatis Apulensis*, Series Historica, 11/1, 2007.
- Dumitran, Daniel, *Unirea religioasă a românilor transilvăneni în viziunea Starilor transilvăneni*, în *Apulum*, XLV, 2008.
- Enlightened Absolutism. Reforms and Reformers in Later Eighteenth Century Europe*, Edited by H. M. Scott, London, Macmillan, 1996.
- Etudes sur XVIIIème siècle, serie I, La Tolerance civile, Actes du Colloque de Mons* publié par Roland Crahay, 1982.
- Farrell, Allan P., *The Jesuit Ratio Studiorum of 1599*, în *Conference of Major Superior of Jesuits*, Washington, 1970.
- Fazakas, István, *Norma Regia*, în *Acta Musei Napocensis*, nr. 33, 1997.
- Florutau, Simona, *Aspecte ale mesajului catehetic la începutul secolului XVIII. "Pâinea Pruncilor" (Balgrad, 1702)*, în *Anuarul Institutului de Cercetari Socio-Umane Gheorghe Sincai*, nr. II, 1999.
- Frank, Isnard W., *Spätmittelalterlichen und josephinisches Kirchenverständnis*, în *Katalische Aufklärung und Josephinismus*, volum coordonat de Elisabeth Kovács, Wien, 1979.
- Gál, Lázló, *Az erdélyi egyházi és iskolai helyzet II. József uralkodása idején – kordokumentumok tükrében*, în *Studia Theologica Transylvaniensia*, nr.11/2008.
- Garms-Cornides, Elisabeth, *Papato e gli Asburgo nell'età delle riforme settecentesche*, în *Il papato e l'Europa*, a cura di Gabriele De Rosa e Giorgio Cracco, Roma, 2001.
- Gates, Rebecca A., *Aristocratic Libraries, Censorship, and Bookprinting in Late-Eighteenth-Century Hungary*, în *The Journal of Library History (1974-1987)*, vol. 22, nr.1, 1987.
- Gill, William J.Mc., *In search of Unicorn: Maria Theresa and the religion of state*, în *The Historian*, vol. 42, 1980.
- Gorun, Gheorghe, *Implicatii sociale si economice ale ocupatiei militare austriece în comitatul Bihor în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Sub semnul schimbării. Studii de istorie a românilor din Partium*, Oradea, Editura Logos'94, 2002.
- Gorun, Gheorghe, *Învatământul românesc din Transilvania si Ratio Educationis (1777)*, în *Biserica românească si societatea transilvăneană. Studii de istorie a bisericii greco-catolice românești*, Oradea, Editura Logo'94, 2002.
- Gorun, Gheorghe, *Note la ultimatul taranilor adresat nobilimii în răscoala lui Horea (11 noiembrie 1784)*, în *Sub semnul schimbării. Studii de istorie a românilor din Partium*, Oradea, Ed. Logos'94, 2002.
- Grama, Ana, *Aspecte din viața satului românesc transilvănean la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, în *Studii si comunicari. Muzeul Brukental, Arheologie-Istorie*, nr.21, 1981.
- Grancea, Mihaela, *Reprezentari ale portului popular în constituirea imaginara a etnotipului la calatoriile straini din secolul al XVIII-lea*, în *Istorie si traditie în spatiul românesc*, nr.V, Sibiu, 2004.
- Grendler, Paul F., *Printing and censorship*, în *The Cambridge History of Renaissance Philosophy*, edited by C.B.Schmitt and Quentin Skinner, Cambridge, Cambridge University Press, 1988.
- Gyozo, Ember, *Mária Terézia urbérrendezése és az államtanacs*, în *A gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve*, 5, Budapest, 1935.
- Hochedlinger, Michael, *The Habsburg Monarchy: from military-fiscal state to militarization*, în volumul *The fiscal-military state in eighteenth-century Europe. Essays in honour of P.G.M.Dickson*, Edited by Christopher Storrs, Surrey, Ashgate Publishing Ltd, 2009.

- Ioan Chindris, *Poezia lui Gheorghe Sincai*, în *Anuarul Institutului de Istorie si Arheologie Cluj*, XXIX, 1988-1989.
- Ionas, Vasile, *Reformele fiscale din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, în *Annales Universitatis Apulensis*, Seria Historica, nr.4-5, 2000-2001.
- Jan Culik, *The Laws and Practices of Censorship in Bohemia*, în *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries. Volume 3 of History of the Literary Cultures of East-Central Europe*, edited by Marcel Cornis-Pope, John Neubauer, Philadelphia, 2004.
- Jesuit science and the Republic of letters*, edited by Mordechai Feingold, Massachusetts, 2003.
- Jugareanu, Veturia, *Tipografi si tipografii sibiene (sec. XV-XVI)*, în *Studii si comunicari. Muzeul Brukental, Arheologie-Istorie*, nr.14, Sibiu, 1969.
- Klingenstein, Grete, *Modes of Religious Tolerance and Intolerance in Eighteenth-Century Habsbourg Politics*, în *Austrian History Yearbook*, vol. 29, 1993.
- Klingenstein, Grete, *Revisions of enlightened absolutism: "The Austrian Monarchy is Like no Other"*, în *The Historical Journal*, vol. 33, nr.1, 1990.
- Klingenstein, Grete, *Europe Centrale et Orientale: La monarchie des Habsburgs*, în *L'Absolutisme éclairé*, volume publié par B. Köpeczi, A. Soboul, É. H. Balázs, D. Kosáry, Paris, 1985.
- Klingenstein, Grete, *Revisions of Enlightened Absolutism: „The Austrian Monarchy is Like no Other”*, în *The Historical Journal*, vol. 33, No. 1 (Mar., 1990).
- Klueting, Harm, *Die josephinischen klosteraufhebungen und die Säkularisationsdiskussion im Reich vor 1803*, în *Das Reich und seine Territorialstaaten im 17. und 18. Jahrhundert: Aspekte des Mit-, Neben- und Gegeneinander*, Herausgegeben Harm Klueting, Wolfgang Schmale, Munster, 2004.
- Kosáry, Domokos, *La fin d'une époque: la crise des Lumières en Hongrie*, în *Début et fin des Lumières en Hongrie, en Europe Centrale et en Europe Orientale*, Actes du Sixième Colloque de Mátrafüred, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987.
- Kosáry, Domokos, *La presse hongroise et les Lumières, 1764-1795*, în *Transactions of the Sixth International Congress on the Enlightenment*, Oxford, 1983.
- Kovács, Elisabeth, *La genese de l'Edit de Tolerance de Joseph II dans la perspective de l'histoire autrichienne* în Vol *La Tolerance Civile. Actes du Colloque de Mons*, publié par Roland Crahay, Edition de L'Université de Mons, 1982.
- Kovács, Elisabeth, *Ultramontanismus und Staatskirchentum im Theresianisch-Josephinischen Staat. Der Kampf der Kardinäle Migazzi und Franckenberg gegen den Wiener Professor der Kirchengeschichte Ferdinand Stöger*, în *Wiener Beiträge zur Theologie*, Band LI. Vienna, 1975.
- L'Absolutisme Éclairé*, Volume publié par B. Köpeczi, A. Soboul, E.H. Balázs, D. Kosáry, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985.
- Lavandier, Jean Pierre, *Le livre au temps de Marie Thérèse. Code des lois de Censure du livre pour le pays austro-bohémiens (1740-1780)*, în *Histoire de la Pensée Litteroise Viennoise*, Berna, 1993.
- Loft, Leonore, *The Transylvanian Peasant Uprising of 1784, Brissot and the Right to Revolt: A Research Note*, în *French Historical Studies*, vol. 17, No. 1 (Spring, 1991).
- Lumperdean, Ioan, *Limba si economie în societatea româneasca din secolul al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj Napoca*, nr. 34, 1995.
- Lupas, Ioan, *Contributiuni la istoria românilor ardeleni 1780-1792*, în *Analele Academiei*

- Române. *Memoriile secțiunii istorice*, Seria II, tom. XXXVII, București, 1915.
- Mârza, Iacob, *Câteva aspecte ale controlului statului în Transilvania secolului Luminilor: scolile românești*, în *Annales Univesitatis Apulensis*, Series Historica, 9/I, 2005.
- Mârza, Iacob, *Orizont livresc iluminist în biblioteci românești din Transilvania (mijlocul secolului al XVIII-lea- primele decenii ale secolului al XIX-lea)*, în *Apulum*, XXVI, 1989.
- Mârza, Iacob, *Stipendii pentru elevii blajeni la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, în *Apulum*, vol. 44, Nr.1, 2007.
- Mayer, Matthew Z., *The Price for Austria's Security: Part I. Joseph II, the Russian Alliance, and the Ottoman War, 1787-1789*, în *The International History Review*, vol. 26, nr. 2, 2004.
- Mircea, Gabriela, Mircea, Ioan, *Implicatii ale evenimentelor politice și social-economice din Transilvania asupra activității Tipografiei din Blaj în perioada 1784-1792*, în *Biblioteca și Cercetarea*, XIII, 1989.
- Mircea, Ion, *Tipariturii aparute la Blaj în primii 25 de ani de activitate a tipografiei (1747-1771), relevate de un document de epoca*, în *Apulum*, nr. XX, 1982.
- Miron, Greta Monica, *Formația preotimii parohiale greco-catolice în secolul al XVIII-lea, în 300 de ani de la Unirea Bisericii românești din Transilvania cu Biserica Romei*, coordonatori Gherghel Gorun și Ovidiu Horea Pop, Presa Universitară Clujeană, 2000.
- Moga, Ioan, *Contribuții privitoare la tipărirea cartilor bisericești în secolul al XVIII-lea pentru românii din Transilvania și Ungaria*, în *Omagiu Înalț Prea Sfinției Sale Dr. Nicolae Balan Mitropolitul Ardealului*, Sibiu, 1940.
- Nägler, Doina, *Breasla blanarilor din Sibiu în cursul secolelor XIV-XVIII*, în *Studii și comunicări. Muzeul Brukenthal. Arheologie-Istorie*, nr.14, 1969.
- Negrila, Iulian, *Scritori străini în presa aradeană*, în *Studii de știință și cultură*, anul IV, nr. 3(14), 2008.
- Negru, I., *Contribuții la cunoașterea Banatului. Jurnalul de călătorie din 1773 al împăratului Iosif al II-lea*, în *Revista Institutului Banat-Crisana*, XI, iulie-august 1943.
- Pâclisanu, Zenovie, *Istoria Bisericii Române Unite*, (partea a II-a, 1752-1783), în *Perspective*, Anul XIV-XVI, nr. 53-60, 1991-1993.
- Păl, Judith, *Cunostinta de carte și învățământ în scaunele secuiești în secolul al XVIII-lea*, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca*, vol. XXXV, 1996.
- Pervain, Iosif, Protase, Maria, *Numirea lui Petru Maior în funcția de cenzor și corector la Tipografia de la Buda*, în *Studia Universitatis Babes-Bolyai*, Series Philologica, Fasciculus 1, 1970.
- Polenghi, Simonetta, *From Vienna to Milan: the Austrian reform of the Gymnasium and its implementation in Lombardy during the Restoration, with some data on the Ginnasio di Brera*, în *History of Education & Children's Literature*, Edizioni Università di Macerata, II, 2 (2007).
- Pop, Augustin, *Calugarii de la Blaj și rolul lor în viața culturală a neamului*, în *Cultura Crestină*, XVII, 1937, nr.4-5.
- Popa, Bogdan, *Tradiție și rațiune de stat. Considerații asupra politicii agrare a lui Frederic cel Mare*, în *Analele Universității București*, Seria Istorie, nr.11-12, 2000.
- Popa, Liliana, *Activitatea familiei de tipografi Barth (1693-11832)*, în *Transilvania*, VII/6, 1978.
- Porter, Roy, Teich, Mikulaš, *The Enlightenment in National Context*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.
- Puiu Farcas, Sidonia, *Contribuții la istoricul Bibliotecii Centrale din Blaj. Concepții și principii de organizare până la 1860*, în *Biblioteca și Cercetarea*, IX, 1985.
- Puttkamer, Joachim von, *Framework of Modernization: Government Legislation and*

Regulations on Schooling in Transylvania 1780–1914, în *Cultural Dimensions of Elite Formation in Transylvania (1770-1950)*, volum editat de Victor Karady și Borbála Zsuzsana Török, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, Cluj-Napoca, 2008

Radutiu, Aurel, Gyemánt, Ládíslau, *Lista actelor oficiale tiparite în limba româna de către Petru Barth în anul 1789*, în *Studia Universitatis Babes-Bolyai*, nr. 2, 1979.

Radutiu, Aurel, *Reorganizarea politico-administrativă a Transilvaniei la 1784. Constituirea comitatului Turda*, în *Rascoala lui Horea. Studii și interpretări istorice*, coordonatori Nicolae Edroiu, Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1984.

Ring, Éva, *La censure et les pamphlets politique de la fin du XVIIIème siècle en Hongrie*, în *La censure dans l'espace habsbourgeois*, editores Marie-Elizabeth Ducreux și Martin Svatos, vol.I, Leipzig, 2005.

Sassu, Constantin, *Tarile Române la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, în *Revista arhivelor*, nr. V, 1942-1943.

Sasaujan, Mihai, *Conceptul de unire bisericească în dezbaterile conferințelor ministeriale din Viena*, în *Annales Universitatis Apulensis*, Series Historica, 9/II, 2005.

Sasaujan, Mihai, *Criterii ale apartenenței profesionale (unit-neunit) în comitatul Bihor (1754-1758)*, în *Annales Universitatis Apulensis*, Series Historica, 10/II, 2006.

Sasaujan, Mihai, *Atitudinea cercurilor oficiale austriece față de românii ortodocși din Transilvania, la mijlocul secolului al XVIII-lea*, în *baza actelor Consiliului Aulic de Război și a rapoartelor conferințelor ministeriale din Viena*, în *Annales Universitatis Apulensis*, Series Historica, 11/II, 2007.

Schlegelmilch, Arthur, *Anfänge und Perspektiven des Verfassungsstaats in Deutschland und im Habsburgerreich zwischen 1780 und 1820*, în *An der Schwelle zur Moderne Deutschland um 1800*, Bonn 1999.

Seman, František, *History and Present Time of Physical Education*, în: *Physical Culture and Sport Studies and Research*, volume XLVII, Bratislava, 2009.

Sofronie, Mihai, *Guvernatorul Samuel von Brukenthal și rascoala din 1784*, în *Studia Universitatis Cibiniensis, Seria Historica*, I, 2004, p. 214.

Stanciu, Laura, *Despre istoria istoriografiei iluministe central-europene. Direcții – repere – tendințe contemporane*, în *Annales Universitatis Apulensis*, Series Historica, 11/1, 2007.

Stepan, Elena, *Introducerea limbii germane ca limbă oficială sub Iosif al II-lea și urmarile ei în cancelariile transilvane*, în *Revista arhivelor*, anul I, nr. 2, vol. XXXV, 1973.

Surdu, Bujor, *Cronica lui Nicolae Stoica despre călătoriile lui Iosif II în Banat*, în *Acta Musei Napocensis*, VI, 1969.

Suttner, Ernest Christoph, *Die Siebenbürger Kirchenunion an der Wende zum 18. Jahrhundert*, în *Annales Universitatis Apulensis*, Series Historica, 12/I, 2008.

Sotropa, Virgil, *Districtul Nasăudului*, în *Arhiva someșana*, nr. 1, 1924.

Stefanescu, Barbu, *Răspunsul lumii rurale din Crisana la propunerile de modernizare ale statului austriac*, în volumul *Frontierele spațiului românesc în context european*, coordonatori editori Sorin Sîpos, Mircea Brie, Florin Sfrengeu, Ion Gumenăi, Oradea-Chisinau, Editura Universității din Oradea/Editura Cartdidact din Chisinau, 2008.

Tampa, Magdalena, *Din începuturile bibliotecii de la Blaj. Despre inventarul manuscris din 14 iunie 1747*, în *Biblioteca și cercetarea*, III, 1979.

Tatai-Balta, Cornel, Smericinski, Teodor, *Din activitatea tipografică de la Blaj (1787-1821), reflectată de un material arhivistic*, în *Apulum*, XIX, 1981.

Teodor, Pompiliu, *Tolerance and the Transylvanian Rumanians: from Maria Theresa to Joseph II.*, în vol. *Church and Society in Central and Eastern Europe*, editat de Maria Crăciun și Ovidiu Ghitta, Cluj-Napoca, 1998.

- Toleration in Enlightened Europe*, Edited by Ole Peter Grell and Roy Porter, Cambridge University Press, 2000.
- Tuscula, Nicolae, *Publicistica politica saseasca din Sibiu în anii 60 ai secolului al XIX-lea*, în *Tara Bârsei*, nr.7, 2008.
- Typographia Universitatis Hungaricae Buda 1777-1848*, Publiée par Péter Király, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983.
- Veress, Andrei, *Tipografia româneasca din Buda*, în *Revista Boabe de grâu*, III, nr. 12, decembrie 1932.
- Veronka, Dáné, *Educatia religioasa în Transilvania Reformei - Scolile elementare din secolele XVI-XIX*, în *Colloquia*, vol. VIII-IX, nr. 1-2, 2001-2002.
- Voltelini, Hans, *Die naturrechtlichen Lehren und die Reformen des 18. Jahrhunderts*, în *Historische Zeitschrift*, 105 Band, München und Berlin, 1910.
- Wagermann, Ernst, *Zur Frage der Kontinuität zwischen den thesesianischen und josephinischen Reformen*, în *Österreich im Europa der Aufklärung. Kontinuität und Zäsur in Europa zur Maria Theresias und Joseph II. Internationales Symposion in Wien, 20-23 Okt. 1980*, Band II, Wien, 1985.
- Wandruszka, Adam, *Österreich und italien im 18.Jahrhundert*, în *Verlag für Geschichte und Politik*, Wien, 1963.
- Wangerman, Ernst, *Reform Ctholicism and political radicalism in the Austrian Enlightenment*, în Roy Porter, Mikulaš Teich, *The Enlightenment in National Context*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.
- Wolf, I., *Începuturile presei cultural-stiintifice din Transilvania: "Siebenbürgische Quartalschrift" (1790-1801)*, în *Acta Musei Napocensis*, nr. XV, 1978.
- Wolf, Marionela, *Ordinul iezuit si unirea bisericeasca a românilor din Transilvania*, în *Annales Universitatis Apulensis*, Series Historica, 6/II, 2002.

F. SURSE ELECTRONICE

- <http://www.koeblergerhard.de/Fontes/PragSankt1713.htm>
- <http://www.heraldica.org/topics/royalty/ps1713.htm#Pragmatic>
- http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/docpage.cfm?docpage_id=3669
- <http://www.archive.org/details/ConstitutioCriminalisTheresiana-1768>
- <http://www.fes.de/fulltext/historiker/00671002.htm>
- <http://www.koeblergerhard.de/Fontes/JGB20070429-rund18800woerter.htm>
- <http://www.koeblergerhard.de/Fontes/ToleranzpatentOE1781.htm>
- <http://www.archive.org/stream/JosephinischesStrafgesetzVon1787/Strafgesetz1787#page/n21/mode/2up>
- <http://www.koeblergerhard.de/Fontes/Kriminalgerichtsordnung1788.pdf>
- <http://www.archive.org/details/historischezeits105mnuoft>
- <http://www.bc.edu/libraries/collections/collinfo/digitalcollections/ratio/ratio1599.pdf>
- <http://mek.oszk.hu/06500/06559>
- <http://daten.digitale-sammlungen.de/~db/bsb00001444/images/index.html?seite=18>

<http://alex.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?apm=0&aid=hvb&datum=1784>

http://www.copyrighthistory.org/cgi-bin/kleioc/0010/exec/showThumb/%22d_1781%22/start/%22yes%22

<http://www.payer.de/religionskritik/karikaturen30.htm>